

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਚੇਤ-ਵੈਸਾਖ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੬

ਅਪ੍ਰੈਲ 2014

ਜਿਲਦ ੫੮

ਅੰਕ ੧

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਚੰਦਾ

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫
ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਦੇਸ਼)	₹ ੨੫੦
ਲਾਈਫ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੧੨੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਵਿਦੇਸ਼)	₹ ੫੦੦੦
ਲਾਈਫ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ: 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ	੩
ਸੰਪਾਦਕੀ	੪
ਇਉਂ ਤੀਸਰ ਮਜਹਬ ਖਾਲਸਾ ਉਪਜਿਓ ਪਰਧਾਨਾ	-ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ੭
ਵੈਸਾਖੀ	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ੧੩
ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ: ਇਕ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ	-ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਗਾ' ੨੨
ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ	-ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਚੰਦਨ' ੨੮
ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਪਈ?	-ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਟੱਲੇਵਾਲੀਆ ੩੧
ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ੩੫
ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ: ਖਾਲਸੇ ਦੇ 'ਗਤਗੱਜ ਬੋਲੇ'	-ਸ. ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਈਆ ਹਵੇਲੀਆਣਾ ੪੧
ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ "ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ"	
ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ ੪੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਮਕਾਲੀਆਂ	
ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ	-ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ੫੫
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਫਲਸਫਾ	-ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ੬੨
ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਖੋਜ	-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ ੬੫
ਉੱਘੇ ਗ਼ਦਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ	-ਸ੍ਰੀ. ਦਲਜੀਤ ਰਾਏ ਕਾਲੀਆ ੬੯
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਨਿਯਮਾਵਲੀ : ਖੋਜ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ	-ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ੭੨
ਮਾਣਸ ਕਉ ਪ੍ਰਭਿ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ	-ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਹੂਰਾ ੭੯
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ--੩੮	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ ੮੬
ਬੁੱਢੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ੮੯
ਸਿੰਘ ਗਰਜਨਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ (ਸਰਦਾਰ ਪੰਛੀ) ੯੦
ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ੍ਰੀ. ਆਰ. ਐਲ. ਸਭਰਵਾਲ ੯੧
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ	੯੨
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ	੯੫

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਵੈਸਾਖਿ ਧੀਰਨਿ ਕਿਉ ਵਾਢੀਆ ਜਿਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਛੋਹੁ॥
 ਹਰਿ ਸਾਜਨੁ ਪੁਰਖੁ ਵਿਸਾਰਿ ਕੈ ਲਗੀ ਮਾਇਆ ਧੋਹੁ॥
 ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰੁ ਨ ਸੰਗਿ ਧਨਾ ਹਰਿ ਅਵਿਨਾਸੀ ਓਹੁ॥
 ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੂਠੈ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ॥
 ਇਕਸੁ ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਅਗੈ ਲਈਅਹਿ ਖੋਹਿ॥
 ਦਯੁ ਵਿਸਾਰਿ ਵਿਗੁਚਣਾ ਪ੍ਰਭ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥
 ਪ੍ਰੀਤਮ ਚਰਣੀ ਜੋ ਲਗੇ ਤਿਨ ਕੀ ਨਿਰਮਲ ਸੋਇ॥
 ਨਾਨਕ ਕੀ ਪ੍ਰਭ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਹੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥
 ਵੈਸਾਖੁ ਸੁਹਾਵਾ ਤਾਂ ਲਗੈ ਜਾ ਸੰਤੁ ਭੇਟੈ ਹਰਿ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ “ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ” ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੁਆਰਾ “ਵੈਸਾਖ” ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਵਲੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਇਸ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਲਾਰੂ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿਚ ਚੱਲਦਿਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨਾ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਫਲ ਦੀ ਆਸ ਬੰਨ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਕਿਉਂ ਆਏਗਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਾਲਕ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਅਸਲ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਹਨ? ਅਗਿਆਨੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਵਿੱਸਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਪੁੱਤਰ, ਨਾ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਨ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਕਦੇ ਨਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ/ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘੋਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਹੀ ਉਲਝ ਕੇ ਆਤਮਿਕ ਮੌਤ ਦਾ ਗ੍ਰਾਸ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ-ਮੋਹ ਦੇ ਕੂੜੇ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਮਨ ਉਲਝਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਭੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਤਾਂ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰ ਹੀ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਮਾਲਕ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਸਦੀਵੀ ਸਾਥੀ ਮਦਦਗਾਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਸੁਭਾਗੇ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਮੈਲ ਰਹਿਤ ਸੋਭਾ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਸਾਰਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮਾਲਕ! ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਮਿਲ ਪਵੇ। ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਵੈਸਾਖ ਦਾ ਇਹ ਮਹੀਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ . ✍

ਅਸੁਰ ਸਿੰਘਾਰਬੇ ਕੇ ਦੁਰਜਨ ਕੇ ਮਾਰਬੇ ਕੇ ਸੰਕਟ ਨਿਵਾਰਬੇ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਬਨਾਯੋ ਹੈ

ਵੈਸਾਖ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਵਿਰਾਨੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੁੱਚੀ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜੀਵਨ ਰੋਅ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਮੁਗਧ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਰੁਮਕਣ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ “ਸੰਗਤਿ ਕੀਨੀ ਖਾਲਸਾ” ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅਜਿਹੇ ਸਰਬਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਬਣੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹੱਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਸੀਸ ਤਲੀ ਉੱਪਰ ਰੱਖਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ “ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਲ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਸਿਰ ਤਲੀ ’ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਆਏ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ :

ਮੈ ਅਪਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ॥

ਪੰਥ ਪ੍ਰਚੁਰ ਕਰਬੇ ਕਹੁ ਸਾਜਾ॥

ਜਾਹਿ ਤਹਾਂ ਤੈ ਧਰਮੁ ਚਲਾਇ॥

ਕਬੁਧਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕੁ ਹਟਾਇ॥

“ਖਾਲਸਾ” ਅਰਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- ਪਾਕ, ਪਵਿੱਤਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖ਼ੌਫ਼ ਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਸਿੱਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਧਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ- “ਇਹ ਉਸੇ ਇਸਪਾਤ ਦੀ ਤੇਗ ਸੀ, ਜਿਸ

ਆਚਾਰ ਰੂਪੀ ਕੱਚੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਨੌਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਤਪਾਇਆ, ਕਮਾਇਆ ਅਤੇ ਸੰਵਾਰਿਆ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ :

ਜਾਗਤਿ ਜੋਤਿ ਜਪੈ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ,
 ਏਕੁ ਬਿਨਾ ਮਨਿ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ।
 ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸਜੈ,
 ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮੜੀ ਮਠ ਭੂਲ ਨ ਮਾਨੈ।
 ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਯਾ ਤਪ ਸੰਜਮ,
 ਏਕੁ ਬਿਨਾਂ ਨਹ ਏਕੁ ਪਛਾਨੈ।
 ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈ,
 ਤਬ ਖਾਲਿਸ ਤਾਹਿੰ ਨ ਖਾਲਿਸ ਜਾਨੈ ॥

ਸੱਚ ਤੇ ਹੱਕ ਲਈ ਮਰਨ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਿਡਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਲਈ ਮਰਨ ਦੀ ਤੜਪ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੜਪ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਰਦਾਂ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਤਾਕਤ ਆ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ, ਜਵਾਂ-ਮਰਦਾਂ ਵਾਲਾ ਸਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਅਨੁਸਾਰ :

“ਅਬ ਸਿਖਨ ਰੂਪ ਪਲਟਾਈਐ।
 ਤੇਜਧਾਰੀ ਜਿਸ ਲਖ ਭੋ ਖਾਈਐ।
 ਤੇਜ ਨਾਮ ਕੋਉ ਇਨੈਂ ਧਰਯੈ।
 ਕਰ ਪਾਹੁਲ ਇਨੇ ਤੇਜ ਪਿਲਯੈ।”

ਖਾਲਸਾ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਤੂਫਾਨ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਜਾਬਰ ਵੀ ਨਾ ਟਿਕ ਸਕੇ। ਅਜਿਹੀ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਝੂਠ, ਅਨਿਆਇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਪੰਥ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਜੂਝਦਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਬਣ ਗਿਆ।

ਦੁਨੀਆ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਅਟੁੱਟ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਰ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਖੇੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬਰੂ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਕਦੇ ਨਾ ਅਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ੮੦

ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਜਾਂ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਸਾਬਤ ਰਹੇ। ਮੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਭੰਗ ਨ ਪਵੇ, ਮੇਰਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।” ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) “ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼” ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਸੰਗਤ ਬਚਨ ਹਮਹਿ ਸਿਰ ਧਰਯੋ।

ਸੋ ਮੈਂ ਚਾਹੀਯੇ ਅਬ ਬਰ ਕਰਯੋ।

ਮੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਸਾਬਤ ਰਹੈ।

ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਾਟਤ ਨਹਿ ਦੁਖ ਅਹੈ।

ਸਿੱਖੀ ਮੈਂ ਕਿਛੁ ਭੰਗ ਨ ਪਵੈ।

ਦੇਹ ਸੀਸ ਤੁਰਕਨ ਸਿਰ ਭਵੈ।

ਦੇਹ ਕਟਨ ਮੈਂ ਦੁੱਖ ਨਾ ਮਾਨੋਂ।

ਸਿੱਖੀ ਰਹੈ ਮੈਂ ਵਡ ਸੁੱਖ ਜਾਨੋਂ।

ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਹਰ ਸਾਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਖਾਲਸਾਈ ਗੁਣ ਭਰਨ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਝੰਜੋੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅੰਦਰਲੇ ਮਨੋਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਏ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕਿਤਨੇ ਦੂਰ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ? ਜੇਕਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਉਂ?

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਿਆਰੇਪਨ ਨੂੰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ, ਤੂਫਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸਲਾਮਤ ਰੱਖਣਾ ਹੈ? ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ “ਬਿਪਰਨ ਕੀ ਰੀਤ” ਵਿਚ ਮਿਲਗੋਭਾ ਹੋਣੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਡੇ ‘ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ।

ਇਉਂ ਤੀਸਰ ਮਜ਼ਹਬ ਖਾਲਸਾ ਉਪਜਿਓ ਪਰਧਾਨਾ

—ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜੋ ਦਸ਼ਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ “ਧਰਮੁ ਪੰਥ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ” ਜਾਂ “ਕੁਤੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ” ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਤੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕਾਈ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਿੱਘਰ ਚੁੱਕੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਹਿੱਤ “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤ” ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਸੁਣੀ ਪ੍ਰਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ । (ਵਾਰ ੧:੨੩)

ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਲੁਕਾਈ ਦੇ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠਾਰਨ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਧੁੰਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਲੰਮੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ “ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ” ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਕੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਾਨਵ ਦੀ ਘਾੜਤ ਲਈ ਮੁੱਢਲੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਅਪਣਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ “ਕੀਤੋਸ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾਲਾ” ਦੀ ਯੋਜਨਾ-ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਅਮਲੀ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਕੇ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਾਨਵ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ੧੬੯੯ ਈ: ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ੨੩੦ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰਸੇ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਇਸ ਨਿਵੇਕਲੇ ਮਾਰਗ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ, ਨਿਰਾਲਾ ਪੰਥ, ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਥ, ਗਾਡੀ ਰਾਹ, ਤੀਸਰਾ ਪੰਥ, ਧਰਮ ਪੰਥ, ਪਾਵਨ ਪੰਥ, ਅਤੀਤ ਪੰਥ, ਤੀਸਰਾ ਮਜ਼ਹਬ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ

*ਗੁਰੂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਗੁਰਮਤਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (ਬਠਿੰਡਾ), ਮੋ: ੦੯੭੮੧੧੦੫੨੦੯

ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਜਾਂ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਗੋਂ ਸਚਾਈ ਖੁਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋਏ ਇਸ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਅਖੌਤੀ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਟਲ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਮੌਕੇ ਦੀ ਹਾਕਮ ਧਿਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਕਈ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਏ ਗਏ। ਹਾਕਮ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹਰ ਔਕੜ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਅਖੌਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਹਾਕਮ ਧਿਰ ਵਾਂਗ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਵਿਰਵੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਧਿਰ ਨੇ ਵੀ ਨਵੇਂ ਅਰੰਭੇ ਗਏ ਨਿਰਾਲੇ ਪੰਥ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਾ ਖੁੰਝਾਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੌਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੇਲੇ ਹਾਕਮ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗੰਗੂ ਵੱਲੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਵਰਗੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸੱਪ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਪੋਲੀਏ ਤੇ ਜੰਮਦੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤਿੱਖੇ ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਇਆ ਸੀ। ੧੬੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਰਚਿਤ “ਸੰਖੇਪ ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ” ਕੰਕਨ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਮਤਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ:

ਐਸਾ ਪੰਥ ਚਲਾਉਗੇ ਜਾਣੈਗਾ ਸਭ ਕੋਇ।

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੇ ਚਖਨ ਮਾਹਿ ਤ੍ਰਿਣ ਹੋਇ ॥

੧੭੦੧ ਈ: ਦੀ ਲਿਖਿਤ “ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ” ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਖੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ, ਉਸ ਅੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

“ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਜਾਹਿ ਨਾਨਕ ਮੈ ਤੇਰਾ ਇਕੁ ਪੰਥ ਕੀਤਾ। ”

“ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ” (੧੭੧੯ ਈ:) ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਨੀਤ ਖਾਲਸੇ ਪੰਥ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ ਹੈ :

ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਭਯੋ ਪੁਨੀਤਾ ਪ੍ਰਭ ਆਗਿਆ ਕਰਿ ਉਦਿਤ ਭਏ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕੌਤਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ “ਸੌ ਸਾਖੀ” (੧੭੨੪ ਈ:) ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ

ਵੱਖਰਾ ਤੀਸਰਾ ਧਰਮ ਚਲਾਇਆ ਹੈ:

੧. ਤੁਮ ਭੀ ਕਾਹਲੀ ਕਰੀ। ਮਜਬ ਏਕ ਲਗੇ ਕਰਣ।

ਗੁਰੂਕਿਆਂ ਤੀਸਰਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ।

੨. ਖਾਲਸਾ ਤੀਜਾ ਹਮ ਕਰਾ ਦੋਨੋਂ ਝੂਠੇ ਛੋਰ।

ਏਕ ਅਕਾਲ ਅਗੰਮ ਮੁਹਿ ਕਥ ਖਾਲਸੇ ਧੋਰਿ ॥

ਜਨਮਸਾਖੀ ਬੀ-੪੦ (੧੭੩੩ ਈ:) ਤੇ “ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ” ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤ੍ਭੂਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ:

੧. ਨਾਨਕ ਜਾਹਿ ਤੇਰਾ ਪੰਥ ਚਲੈਗਾ ॥

੨. ਤ੍ਰੈ ਵਸਤੁ ਦ੍ਰਿੜਾਵਣੀਆ ਅਪਨੇ ਪੰਥ ਕਉ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ।

“ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ” ੧੭੬੯ ਈ: ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੀਸਰਾ ਨਿਆਰਾ ਪੰਥ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ:

੧. ਤੀਸਰਾ ਅਪਨਾ ਪੰਥ ਨਿਆਰਾ ਕਰ ਕੀਤਾ।

੨. ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰੋੜ ਤੀਸਰਾ ਬਣਾਈਐ ॥

੩. ਐਸਾ ਧਰਮ ਦਾ ਪੰਥ ਖੜਾ ਕਰੀਐ।

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਜੁਦਾ ਕਰ ਧਰੀਐ ॥

“ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼” ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੋਹਾਂ ਮਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਤੀਸਰਾ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਖੈਨ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਚਲਾਇਆ:

੧. ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਮਨਸੂਖ ਹੈਨ ਦੋਇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ।

ਤੀਜਾ ਦੀਨ ਚਲਾਇ ਮੁਸਕਲ ਭਇਆ ਅਸਾਨ ॥ (ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

੨. ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਇ ਕੀਤੇ ਹੈ ਮਨਸੂਖ।

ਅਬ ਲੇ ਫੁਰਮਾਨ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਨਾਨਕ ਕੀਆ ਖਰੂਜ ॥ (ਉਹੀ)

੩. ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਧਰਮ ਦਾ ਸਭ ਲੇਕਰ ਸਾਜ ਸਮਾਜ। (ਉਹੀ)

੪. ਹਰਿ ਕਾ ਪੰਥ ਗੁਰਮੁਖ ਜਗ ਕਰਨਾ।

ਦੇ ਨਾਮ ਮੰਤ੍ਰ ਤੁਮ ਜਗਤ ਉਧਰਨਾ ॥ (ਉਹੀ)

“ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼” ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਅੰਦਰ ਵੀ ਨਿਰਾਲੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ;

੧. ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਓ ਸੁਨ ਸਤ ਪੁਰਖ ਮਤ ਸਾਰ।

ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਥ ਹਰ ਕੋ ਰਚੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰ ॥

੨. ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੁਖ ਜਾਪ ਜਪਾਇਆ। ਜਗ ਤਾਰਨ ਪਾਵਨ ਪੰਥ ਬਣਾਇਆ ॥

੩. ਦੇਖ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਖਿਸਾਹ।

ਮਾਨੋ ਆਖਨ ਤਿਨ ਪਰਾ ਦੇਖਤ ਅਤ ਦੁਖ ਪਾਹਿ।

“ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦” ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਮੁਖੀ ਖਾਲਸਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ:

ਲੈ ਆਇਸ ਗੁਰਦੇਵ ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਖਾਲਸ ਮਹਾਰਾਜ।

ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਯੋ ਜਗ ਖਾਲਸਾ ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਸਿਰਤਾਜ ॥

ਚੂੜਾਮਣਿ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ” ਅੰਦਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਵਨ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੀਸਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਭਯੋ ਖਾਲਸਾ ਸੁ ਨੀਕਾ ਅਤਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਮਿਲਿ ਫਤੇ ਸੋ ਬੁਲਾਈ ਹੈ।

ਪੀਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕਰਾਮਾਤੀ ਜੇ ਅਪਰ ਪੰਥ, ਹਿੰਦੂ ਕਿ ਤੁਰਕ ਹੂੰ ਕੀ ਕਾਨ ਕੋ ਮਿਟਾਈ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ ਮਜ੍ਹਬ ਜਗ ਦੇਖਿਕੇ ਅਜਬ ਮਹਾਂ, ਬੈਰੀ ਕੇ ਗਜਬ ਪਰਯੋ ਛੀਨੈਂ ਠਕੁਰਾਈ ਹੈ।

ਧਰਮ ਸਥਾਪਥੇ ਕੋ ਪਾਪਨ ਕੇ ਖਾਪਥੇ ਕੋ ਗੁਰੂ ਜਾਪਥੇ ਕੋ ਨਈ ਰੀਤਿ ਯੋਂ ਚਲਾਈ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਹਵਾਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਆਰੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅੰਦਰ ਸੁਲਭ ਗਵਾਹੀਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ, ਰੀਤਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੂਜਾ ਵਿਧੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਅਮਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਵੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਧਰਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ:

੧. ਅਰੁ ਤੁਧੁ ਸਿਖਾ ਸੂਤ ਧੋਤੀ ਛੋਡੀ ਸੋ ਕਿਓ? (ਜਨਮਸਾਖੀ ਮਿਹਰਵਾਨ)

੨. ਤਬ ਉਨਾ ਜਨੇਊ ਬਾਹਰਿ ਦੇ ਲਾਹਿ ਕਰਿ ਗੰਗਾ ਬੀਚਿ ਡਾਰੇ। (ਉਹੀ)

੩. ਏ ਭਗਤਿ! ਤੇਰੇ ਸਾਲ ਗਿਰਾਮ ਨਾਹੀ, ਤੁਲਸੀ ਕੀ ਮਾਲਾ ਨਾਹੀ, ਸਾਲ ਗਿਰਾਮ ਨਾਹੀ, ਸਿਮਰਣੀ ਨਾਹੀ, ਗੋਪੀ ਚੰਦਨ ਕਾ ਟਿਕਾ ਨਾਹੀ... (ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ)

੪. ਤਬ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਪੰਡਤੁ ਆਇ ਪੈਰੀ ਪਇਆ ਗਲ ਤੇ ਪੱਥਰ ਸੁਟਿ ਪਾਇਆ, ਨਾਉ ਧਰੀਕੁ ਹੋਆ।

੫. ਜੰਝੂ ਟਿਕਾ ਧੋਤੀ ਚਉਕਾ ਕਰੇ ਤਿਆਗੁ।

(ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ)

੬. ਬੇਦਨਿ ਬ੍ਰਹਮ ਬਾਣੀ ਕੋ ਤਯਾਗੇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਭਾਖਾ ਸੰਗ ਲਾਗੇ।

ਜਨਮ ਅਸਟਮੀ ਅਰ ਸ਼ਿਵਰਾਤਿ।

ਬ੍ਰਤ ਇਕਾਦਸੀ ਤਜਿ ਤੁਮ ਖਾਤਿ।

ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਤ੍ਰੈ ਸੰਧਿਆ ਤਰਪਨ।

ਪਿੰਡ ਪਤਲ ਕਿਰਿਆ ਕਰਿ ਬਰਜਨਿ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

੭. ਚਾਰ ਬਰਨ ਔਰ ਆਸ਼੍ਰਮ ਚਾਰ।

ਜਨੇਊ ਟਿਕੇ ਦਿਯੋ ਉਤਾਰ ॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

੮. ਬੇਦ ਕੀ ਰੀਤ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰੇ ਨਹਿ ਕ੍ਰਿਆ ਕੋ ਮਾਨ ॥

(ਉਹੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੀਆਂ ਚੁਲਾਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਹੋਣ ਵਿਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗੀ। ਅਰੰਭ ਹੋਏ ਇਸ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਰੁਤਬੇ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸੰਭਾਵੀ ਖਤਰੇ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਵਿਚ ਅਖੌਤੀ ਚਤੁਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਵੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਈ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਖਤਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਤਰਤਾ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਫਰਿਆਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਰੀਤ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਟਾਲ ਸਕਣਾ ਫਿਰ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

ਇਕ ਦਿਨ ਮਿਲਿ ਸਭਿ ਮਸਲਤ ਕਰੀ।

ਇਹਤੋ ਰੀਤਿ ਬੁਰੀ ਜਗ ਪਰੀ।

ਅਬਿ ਦਿਜ ਕੋ ਨਹਿ ਮਾਨਹਿ ਕੋਇ।

ਖੜ੍ਹੀ ਧਰਮ ਨਸ਼ਟ ਸਭਿ ਹੋਇ ॥੩੧॥

ਚਤੁਰ ਬਰਨ ਕੋ ਇਕ ਮਤ ਕਰਯੋ।

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋਇ ਜਗ ਧਰਮ ਪ੍ਰਹਰਯੋ।

ਇਕ ਥਲ ਭੋਜਨ ਸਭਿ ਕੋ ਖਈ।

ਸੰਕਰਿ ਬਰਨ ਪ੍ਰਜਾ ਅਬਿ ਭਈ ॥੩੨॥

ਦੇਵ ਪਿਤਰ ਕੀ ਮਨਤਾ ਛੋਰੀ।

ਸਭ ਮਿਰਯਾਦ ਜਗਤ ਕੀ ਤੋਰੀ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਉੱਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੇ

ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਨਿਰਾਲਾ ਧਰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ:

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਮਰ ਗੁਰ ਹੋਵਾ। ਭੇਦ ਬਰਨ ਚਾਰਹੁ ਕਾ ਖੋਵਾ।

ਰਾਮ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਨ ਜਪੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੀ ਥਾਪਨ ਥਪੈ।

ਜੁਗ ਚਾਰਹੁ ਮਹਿ ਕਹੀਂ ਨ ਕੋਈ। ਜਿਮਿ ਮਿਰਯਾਦ ਬਿਗਾਰੀ ਸੋਈ।

ਸੁਤਿ ਸਿੰਮ੍ਰਤਿ ਕੇ ਰਾਹੁ ਨ ਚਾਲੇ। ਮਨ ਕੋ ਮਤਿ ਕਰਿ ਭਏ ਨਿਰਾਲੇ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਸਰੇ) ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਨਾਲ ਲੇਖ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਾਨਵ ਦੀ ਘਾੜਤ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਤੀਸਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋਈ:

ਮਤੀ ਦੇਵਲ ਗੋਰ ਮਸੀਤ ਢਾਹਿ ਕੀਏ ਮੈਦਾਨਾ।

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਖਟ ਸਾਸਤ੍ਰਾ ਫੁਨ ਮਿਟੇ ਕੁਰਾਨਾ। . . .

ਲਖ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਨ ਜੋਤਕੀ ਬਿਖ ਸਿਉ ਉਰਝਾਨਾ।

ਇਉਂ ਦੋਨੋ ਫਿਕਰੇ ਕਪਟ ਮੋਂ ਰਚ ਰਹੇ ਨਿਦਾਨਾ।

ਇਉਂ ਤੀਸਰ ਮਜਹਬ ਖਾਲਸਾ ਉਪਜਿਓ ਪਰਧਾਨਾ।

(ਵਾਰ ੪੧:੧੬)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਮਤਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਉਤਰਾਖੰਡ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਮਤਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੈਨੇਜਰ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਿਤੀ ੩੦ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੯ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਕਤ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਮਿਤੀ ੦੧ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੪ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੧੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਵੈਸਾਖੀ

-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਵੈਸਾਖੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਸਮੀ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ ਜੋ ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਸੂਬਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਖੇਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੱਕੀ ਫਸਲ ਹਰ ਘਰ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਰ ਬਾਸ਼ਿੰਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਝੁਮ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਵਰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਣਕ ਦੀ ਫਸਲ ਨੂੰ 'ਦਾਤਰੀ ਲਾਉਣ' ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਵਿਆਸ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੱਲੋਂ ਰਚੇ "ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ" ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਨੇ ਮਹਾਨ ਯੋਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਵਧੂਤ ਅਸ਼ਟਾਵਕ੍ਰ ਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬੁੱਧ ਮਤ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੁੱਧ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਇਸ ਦਿਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਿਨ "ਵਸੋਆ" ਨਾਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਵਸੋਆ" ਵੈਸਾਖੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਰੂਪ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀ ੨੭ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨੁ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ।

ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰ ਕੇ ਵੈਸਾਖੀ ਮਨਾਈ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ ਡੱਲਾ ਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਪਰਮਹੰਸ" ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ੧੧ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਪਰਮਹੰਸੁ ਪੂਰੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ।

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ।

“ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ” ਕਰਤਾ ਸ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮਹੰਸ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ- “ਹੰਸ ਦੀ ਚੁੰਝ ਖੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੰਸ ਚੁੰਝ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਉਹ ਛਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਲ ਛੱਡ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਜੀਵ ਪਰਮ ਹੰਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਨ ਕੀ ਬੁਧਿ ਬੀਚ ਬੀਚਾਰ ਆਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋਈ ਉਨ ਕੀ ਚੁੰਝ ਹੈ।” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਜੀ ਘੋੜੇ ’ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਅਲਾਹਯਾਰ ਖ਼ਾਂ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਘੋੜੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਿਆਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਜਿਆਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਤਨ ’ਤੇ ਰੁਕ ਕੇ ਪਾਣੀ ਘੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਤਾਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਘੋੜੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ। ਅਲਾਹਯਾਰ ਖ਼ਾਂ ਬਿਆਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ’ਤੇ ਖੜਾ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਜੀ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ’ਤੇ ਆਏ ਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਲਾਹਯਾਰ ਖ਼ਾਂ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ’ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਠਿਲਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਅਲਾਹਯਾਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਤਨੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ? ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ! ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਲਾਹਯਾਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ ਤਾਂ ਅਲਾਹਯਾਰ ਖ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਘੋੜੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ’ਤੇ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਕੱਠੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ

ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ‘ਜੋੜ-ਮੇਲਾ’ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੁੜਨ ਲੱਗੀਆਂ।

ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬੀਬੀ ਦਯਾ ਕੌਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੁਖਰਾਮ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਦਾਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਦਾਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਬੀਬੀ ਦਾਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਣੀ ਰਾਏ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮੁੱਲਾਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬਟਾਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਸਰੀਨ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਨੰਤੀ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਧੀਰ ਮੱਲ, ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੀਬੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਾਮ ਰਾਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜੁੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

੧੭੫੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ (੧੬੯੯ ਈ:) ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਠ, ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨੰਗੀ ਕਿਰਪਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵੀਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਚ ’ਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਆਵੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰੇ।” “ਗੁਰਬਿਲਾਸ” ਕ੍ਰਿਤ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਕਿਰਪਾਨ ਸੂਤ ਸਿਰ ਮੰਗੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ:

ਸਨਮੁਖ ਸਿਖ ਹੈ ਕੋਈ। ਸੀਸ ਭੇਟ ਗੁਰ ਦੇਵੇ ਕੋਈ।

ਸਾਰੇ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਅਖੌਤੀ ਖੱਤਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ

ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੁਲਕਾ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਮਈਆ ਰਾਮ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਈਆ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਭਾਈ ਸੁਧਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੋਭਾ ਦੇਈ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਜਾ ਕੇ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਕਾ ਪਿੰਡ ਡੇਰਾ ਚਾਹਲ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਹਕੀਕਤ ਚੰਦ ਤੇ ਮਾਤਾ ਹਰੀਦੇਈ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਦਿਆਲੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ।

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪਥ ਕਿਰਪਾਨ ਫੜੀ ਫਿਰ ਮੰਚ 'ਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸਿਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਅਖੌਤੀ ਜੱਟ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਈ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। ਇਹ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਰਨਾਲਾ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਸੇਖੇ ਦੇ ਜਵੰਦੇ ਗੋਤ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤ੍ਰਿਲੋਕੇ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਖੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਜਵੰਦੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ੨੨ ਪਿੰਡ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪਿੰਡ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕ ਇੱਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਹਸਤਨਾਪੁਰ (ਸੈਫਪੁਰ), ਮੇਰਠ, ਯੂ.ਪੀ. ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੰਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਤੀਸਰੀ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਅਖੌਤੀ ਨਾਈ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਇਹ ਬਿਦਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। “ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼” ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ 'ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਝਿਉਰ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਈ ਜੋਤੀ ਰਾਮ/ਗੁਲਜਾਰੀ ਅਤੇ ਮਾਤੋ ਰਾਮੋ ਜੀ/ਧੰਨੋ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਜੀ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਇਹ ਪੁਰੀ (ਜਗਨਨਾਥ) ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੰਗਤਪੁਰਾ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਅਜਕਲ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ

ਸਨ। ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਬਿਦਰ, ਉੜੀਸਾ ਅਤੇ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਵੀ ਵਾਰ ਮੰਗ ਕਰਨ 'ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਛੀਂਬਾ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਈ ਤੀਰਥਰਾਮ/ਤੀਰਥਚੰਦ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁਖਦੇਵੀ/ਦੇਵਾਂਬਾਈ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਇਹ ਦਵਾਰਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਬੂੜੀਏ ਪਿੰਡ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੁੰਦਰ ਬਸਤਰ ਪੁਆ ਕੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਰਬਲੋਹ ਦੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਸਵੱਛ ਜਲ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖੰਡਾ ਫੇਰ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਬਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾਏ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾ ਕੇ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ 'ਚੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ “ਸਿੰਘ” ਸ਼ਬਦ ਲਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ-ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਣ, ਆਤਮ-ਗੌਰਵ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸਦਾ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਪੰਜ ਕਕਾਰ-ਕਿਰਪਾਨ, ਕੇਸ, ਕੜਾ, ਕੰਘਾ ਅਤੇ ਕਛਹਿਰਾ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਡਟ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਰਹਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿ-ਸਹਿ ਕੇ ਸਾਹ-ਸਤਹੀਣ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਲੋਕਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਤਾਕਤ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਗਾਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਬਦਲ ਗਈ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਦਿਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਵਜੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ” ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਸਦਾ ਉੱਜਲ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਣਾ, ਅਲਪ ਅਹਾਰ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨੀ ਅਤੇ

-ਦਿਜੈ ਦਾਨ ਭੁਖੈ, ਲਹੇ ਜਾਇ ਪਯਾਰੇ।

ਦਿਵਾਨੰ ਲਗਾਵੈ, ਸੁਨੇ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਨੋ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ।
 -ਜਹਾਂ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਤਹਾਂ ਨੀਤ ਜੈਯੇ।
 ਗੁਰ ਦਰਸ ਕੀਜੈ, ਮਹਾ ਸੁਖ ਪੈਯੈ।
 ਜਪੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਪ ਚੀਤੇ ਸਦਾ ਹੀ।
 ਸਦਾ ਨਾਮ ਲੀਜੈ, ਗੁਰੂ ਗਤਿ ਗਾਹਿ।

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨਮਰਜੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਅੱਡੀ-ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ। ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਹੁਆਂ ਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਸਹੁਆਂ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਕੇ ੧੭੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਜਦੋਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਹੜ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਸਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਾਫਲੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਾਫਲਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਛੜ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਈਆਂ। ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜੰਗੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ। ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਨੰਗਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ

ਜੰਗੀ ਵਿਉਂਤ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੈਕਾਰੇ ਬਲਾਉਂਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮੱਚੀ ਕਿ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਤਿੰਨੇ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਿਖੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭਾਈ ਗਨੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਬੀ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਖਤਰੇ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਾ ਕੇ 'ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ' ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮੰਜੇ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਬਣਾ ਉੱਪਰ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਗਨੀ ਖਾਂ, ਭਾਈ ਨਬੀ ਖਾਂ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੰਜੇ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਵਿਆਂ ਤੋਂ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੌਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹੇਹਰ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਹੇਹਰ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗਨੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਭਈ ਨਬੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੀਨੇ ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਕ ਫਤਿਹ ਦੀ ਚਿੱਠੀ (ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ) ਲਿਖੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਾਈ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ:

ਜਬ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਯੋ ਜਾਇ।

ਪਛ ਔਰੰਗ ਤਰਫਯੋ ਦੁਖ ਪਾਇ।

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੁਰਮਾਨ ਲਿਖ ਕੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਗੁਰਜਦਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ:

ਗੁਰਜਦਾਰ ਫੁਰਮਾਨ ਲੈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੰਗਿ।

ਬਿਦਾ ਕੀਏ ਤਾਹੀ ਸਮੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗ॥੩੯॥

ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਸੀ ਕਿ:

ਗੁਰਜ ਬਰਦਾਰ ਫੁਰਮਾਨ ਭੇਜਾ ਤਬੈ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਪਾਸ ਜਾਵੈ।

ਜੋਰ ਕਰ ਬੇਨਤੀ ਜਾਇ ਐਸੇ ਕਰੋ ਰਹੋ ਤਿਹ ਠਉਰ ਜਹਾਂ ਜੀਵ ਆਵੈ॥੩੯॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ, ਅਧਿ: ੧੩)

ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬਘੋਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਜੰਗ ਛਿੜ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਤਾਰਾ ਆਜ਼ਮ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰਨ ਪੱਗ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਨੰਦੇੜ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਵੈਰਾਗੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੰਦੇੜ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਹੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੭੬੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਬਦੁਸ ਸਮਦ ਖਾਂ, ਜਕਰੀਆ ਖਾਂ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਵਰਗੇ ਜ਼ਾਲਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੭੩੩ ਈ: ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੰਨ ੧੭੪੭ ਈ: ਦੇ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਰਾਮਚੰਡੀ ਦਾ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਘੋਰ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਨਾਹ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ “ਦਲ ਖਾਲਸਾ” ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਕੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥੇ ਇੱਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਭਾਵ “ਦਲ ਖਾਲਸਾ” ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਵ ਦਲ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ

ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਮੁਗਲਾਂ, ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ।

੧੭੬੨ ਈ: ਵਿਚ 'ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ' ਵਾਪਰ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੦੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਉੱਠ ਸਕਣਗੇ। ਇਤਨੇ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਉੱਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੭੬੨ ਈ: ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਜਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦਿਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਸੰਨ ੧੯੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਜਲਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸਾਕਾ ਵਾਪਰਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਲਿਆ। ੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੭੮ ਈ: ਨੂੰ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨਕਲੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਕਲੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ-ਪੂਰੇ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੋਝੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛੱਡੀ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਕੋਝੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਵਿਚ ੧੩ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਅਤੇ ੮੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਲੀ ਅੱਖ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕਿਵੇਂ ਜੂਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਕਾਰਨ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਧਰੀਆਂ ਧਰਾਈਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਠਿਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ...।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ : ਇਕ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

—ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਗਾ'*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਛੋਹ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਾਂਗ ਸਿੱਚਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਫਲ ਵੀ ਲਿਆ। ਕਿਸੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਫਲ ਪਕਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਯੋਗ ਮਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਪਕਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਰਬ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪੱਕਿਆ ਤੇ ਰਸਿਆ ਫਲ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਸਰੇ) ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਏ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਹਿਜ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਹੈ:

ਗੁਰਬਰ ਅਕਾਲ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸਿਉਂ ਉਪਜਿਓ ਬਿਗਿਆਨਾ।

ਤਬ ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ ਸਾਬਤ ਮਰਦਾਨਾ।

(ਵਾਰ ੪੧:੧੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ‘ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ’ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਨਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਦਾ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਕੌਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਤਕ ਕੌਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੬੯੯ ਈ: (ਵੈਸਾਖੀ) ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਲੱਗਭਗ ਸਵਾ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਲੱਗੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੋਸ, ਯੁਗਾਨੂਕੂਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੀਹਾਂ ’ਤੇ ਹੋਈ।

*ਰਿਸਰਚ ਫੈਲੋ, ੧-ਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਸੰ: ੯੫੦੧੩-੦੦੪੫੯

ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ:-

“ਖਾਲਸਾ” ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਨ ਭਏ ਖਾਲਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਜਿਹ ਜਾਨੀ॥

(ਪੰਨਾ ੬੫੫)

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਭਾਵ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ “ਖਾਲਸਾ” ਦੇ ਅਰਥ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ- ਸੁੱਧ, ਬਿਨਾ ਮਿਲਾਵਟ, ਨਿਰੋਲ; ਸੰਗਯਾ- ਉਹ ਜਮੀਨ ਜਾਂ ਮੁਲਕ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਕਿਸੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਅਥਵਾ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ (ਮਾਲਕਿਯਤ) ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ “ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ” ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

ਜਾਗਤਿ ਜੋਤਿ ਜਪੈ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ . . .॥

...ਖਾਲਿਸ ਤਾਹਿ ਨ ਖਾਲਿਸ ਜਾਨੈ॥

ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼:-

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤਿ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਤੁਲ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਓਤ-ਪੋਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ। ਖਾਲਸੇ ਮੇਂ ਹਉਂ ਕਰਉਂ ਨਿਵਾਸ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜੀਉ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਚਾਰ ਵਰਗਾਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਸ਼ੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ) ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ (ਅਖੌਤੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਾਸੀ) ਨੂੰ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ, ਮਲਕ ਭਾਗੋ (ਸਮੇਂ ਦੇ ਉੱਚ ਅਮੀਰ) ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗਰੀਬ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਛਕ ਕੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਰੀਤ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ। ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇ ਕੇ ਨਵੀਂ ਪਿਰਤ ਪਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਛਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਰੂ) ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰ

ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਬੇਝਿਜਕ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਛਕਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਨਾਲ ਗਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਲੱਗਿਆ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਸ਼ੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਇੱਕੋ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਚਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ (ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ) ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ- ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਖਾਲਸਾ ਕਰੇਗਾ, ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਵੀ। ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਕੇਵਲ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ (ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ) ਹੋ ਕੇ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹਰੇਕ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰੇਗਾ। ਵੈਸ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਅਨਾਜ (ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥ) ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਕੰਮ ਖਾਲਸਾ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਕਰੇਗਾ। ਸ਼ੂਦਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਕਰੇਗਾ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਝਾਤੂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਜੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਦਿ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ) ਸਮੇਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਕਿਰਤ ਕਰਤਿ ਚਾਰਹੁ ਬਰਨ ਬਨਿ ਤੁਰਕਨ ਕੇ ਦੀਨ॥

ਤਿਨ ਕੇ ਪਾਹੁਲ ਦੇਹਿ ਹਮ ਛਿਤਪਤਿ ਕਰਹਿ ਪ੍ਰਬੀਨ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਏ ਸਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰੋਂ ਜਾਤੀਓਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਛਤ੍ਰੀ, ਵੈਸ਼, ਸ਼ੂਦਰ) ਕੋ ਮਿਲਾ ਕਰ ਏਕ ਜਾਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦੀਆ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਸੇ ਭੀ ਬੜ੍ਹ ਕਰ ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਔਰ ਸੋਸ਼ਲ ਹਕੂਕ ਨੀਚ ਔਰ ਉਚ ਕੋ ਤੋੜ ਕਰ ਏਕ ਜੈਸੇ ਕਰ ਦੀਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਪਨੇ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਮੇਂ ਲਿਖਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਰਧਾ ਕੀ ਆਖ ਕੇ ਜ਼ਰੀਏ ਖਾਲਸਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਕ ਸਰੀਰ ਮੇਂ ਹੀ ਕੀਏ ਜਾ ਸਕਤੇ ਹੈਂ। ਯਾਨੀ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਜ ਏਕ ਐਸਾ ਸਮਾਜ ਥਾ ਜਿਸ ਮੇਂ ਛੋਟੇ ਸੇ ਛੋਟੇ ਔਰ ਬੜੇ

ਸੇ ਬੜੇ ਸਭ ਏਕ ਜੈਸੇ ਥੇ। ” ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ, ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੋਲੇ, ਗੁਰੂ ਚੇਲੇ ਦਾ ਭੇਦ ਸਮਾਪਤ! ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣ ਗਏ ਹੋ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ।” ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰੋਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਤ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਤੋਂ ਮਿਟ ਗਈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਖਾਲਸੇ ਹੋ, ਖਾਲਸਾ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਤ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਬਿਰਾਦਰੀ। ਇਸ ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਸੂਰਮੇ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਹੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ’ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨੀ। ਤੁਸੀਂ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਭਾਵ ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਛਕਾਉਣਾ, ਨਿਆਸਰੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਣਨਾ, ਗਊ ਗਰੀਬ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਆਦਿ। ਜਿਵੇਂ:- “ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਜੋ ਦੀਨ ਕੋ ਪਾਲੇ। ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਜੋ ਦੁਸ਼ਟ ਕੋ ਗਾਲੇ।” ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖਾਲਸਾ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਲਾਏ ਤਿੰਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੇਕੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਹਾਰ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ।

ਤੁਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰ ਫ਼ਤਹ ਭਾਵ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ” ਗਜਾਉਣੀ (ਬੁਲਾਉਣੀ) ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਸਮੇਂ ਜੈਕਾਰਾ “ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ” ਦਾ ਲਾਉਣਾ। ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਨਾਹਰੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲ (ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ) ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਲਈ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਾਂਗ ਨਾਹਰੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਨਾਹਰੇ ਲੋਕ-ਮਨ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਵਾਮ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਆਗੂ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ” ਅਤੇ “ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ” ਦੇ ਦੋ ਨਾਹਰੇ

ਵੀ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਸੰਗਠਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਾਹਰੇ ਉਹ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣ ਕਿ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਮਨ 'ਤੇ ਛਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਇੰਨੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਜਾ ਸਕਣ ਕਿ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੋਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੂਰ ਤਕ ਉਤਰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਦੁਹਰਾਏ ਜਾਣ, ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਉਨਾ ਹੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜਿਸ ਸਤਿ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ। ਫਤਿਹ ਭਾਵ ਜਿੱਤ ਕਿਸਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ। ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਤੇ ਅਜਿੱਤ ਹੈ, ਫਤਿਹ ਉਸ ਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਉਸੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਜਿੱਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਨਾਹਰੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੰਦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਸੱਚ ਸਮੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਨੇਮ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੌਣ ਠਹਿਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਉੱਗਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ? ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਸੱਤ ਹੈ, ਸ਼ਾਸ਼ਵਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਫੌਜੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਉਤਰ ਰਹੀ ਫੌਜ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਲਲਕਾਰਾ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਹਰ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਹਰਿਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਠੋਸ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸਾਧਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਨਾਹਰੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਗਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਲੱਛਮੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਬਲੋਹ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਲੋਹੇ ਵਾਂਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਧਰਮ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣੀ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਜ਼ਾਬਰ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਜੋਤ-ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤਾਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਈ। ਇਸ ਜੋਤ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਹਨੇਰੀਆਂ ਆਈਆਂ ਤੇ ਕਈ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲੇ, ਪਰ ਇਹ ਜੋਤ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਆਸਰੇ ਸਦਾ ਜਗਮਗਾਉਂਦੀ

ਰਹੀ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਵੀ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਨੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਮਿਧੇ ਹੋਏ ਰੰਕ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਅੰਮ੍ਰਿਤ” ਛਕਾ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨੋਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਜਿਹੜਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਫੌਜ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਗ (ਕੁੱਤਾ) ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਆਚਰਨ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨੀ ਪਈ:

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਨਾ ਆਖ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ੇਰ ਹਨ।

ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਰ ਮਿੱਟਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਫਾਰਮ IV ਰੂਲ ੮

੧. ਛਪਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨. ਛਪਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੫ ਤਾਰੀਖ
੩. ਛਾਪਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੪. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦਾ ਨਾਂ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੫. ਸੰਪਾਦਕ ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੬. ਮਾਲਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੈਂ ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਹੀ ਹੈ।

ਸਹੀ/- ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

-ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਚੰਦਨ'*

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਪੰਥ ਤੈਅ ਕਰ ਕੇ ਚੌਥੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਜਾਇਜ਼-ਨਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਧਨ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੁਖ-ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਉਣ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਆਦਰਸ਼ਹੀਨਤਾ, ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਨਸ਼ਿਆਂ, ਕੈਂਸਰ ਤੇ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਨਨ, ਦਲਿਤਾਂ 'ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ, ਨਿਰਧਨਾਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਹੜ ਨੇ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਕਈ ਵਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਭਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਹਨ, ਰੋਜ਼ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੁਆਨ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਐਸੀ ਭਿਆਨਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੀ “ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ” ਕਾਇਮ ਕਰਨ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੀ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ, ‘ਸੈਨਾਪਤਿ’ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ” ਵਿਚ ਇੰਝ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਅਸੁਰ ਸਿੰਘਾਰਬੇ ਕੋ ਦੁਰਜਨ ਕੇ ਮਾਰਬੇ ਕੋ

ਸੰਕਟ ਨਿਵਾਰਬੇ ਕੋ ਖਾਲਸਾ ਬਨਾਯੋ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ “ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ” ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਸੰਤ’ ਹਨ। ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੱਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣਾ, ਧਰਮ ਤੇ ਧਰਮੀਆਂ ਦੀ ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਾਉਣੀ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਸਗੋਂ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ (ਵਿਹਾਰਕ) ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

*J-437/64, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੦੧

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ੍ਰੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਓਟ-ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ-ਮੁਖੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਮੁਖੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਹੈ- ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਲਣ ਦੀ।

ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਪੀੜਤ ਹਨ। ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਇਹ ਰੁਚੀ ਘਟਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਹੋਰ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਪਾੜਾ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੇਸ਼, ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਨਚਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਹੱਲ 'ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ' ਤੇ 'ਵੰਡ ਛਕਣਾ' ਹੈ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੋਧ (ਜਾਂ ਫੈਸਲਾ) ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜਿਸੁ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਹੁਤੁ ਤਿਸੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਚਿੰਤਾ ॥

ਜਿਸੁ ਗ੍ਰਿਹਿ ਥੋਰੀ ਸੁ ਫਿਰੈ ਭ੍ਰਮੰਤਾ ॥

ਦੁਹੁ ਬਿਵਸਥਾ ਤੇ ਜੋ ਮੁਕਤਾ ਸੋਈ ਸੁਹੇਲਾ ਭਾਲੀਐ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੧੯)

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ, ਨਸਲਾਂ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਕਾਰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਪਾਲੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜੰਗਾਂ ਲੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਜੰਗ ਦਾ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਂਝ “ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇੱਕ ਪਰਵਾਰ” ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ “ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ ਰਾਫਜੀ ਇਮਾਮ ਸਾਫੀ ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੇ” ਅਤੇ “ਦੇਹਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ ਪੂਜਾ ਔ ਨਿਵਾਜ ਓਈ ਮਾਨਸ ਸਬੈ ਏਕ ਪੈ ਅਨੇਕ ਕੋ ਭ੍ਰਮਾਉ ਹੈ” ਦਾ ਹੋਕਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਅੱਜ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ‘ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ’ (U.N.O.) ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਨਨ ਹੋਣਾ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕ-ਵਰਗ/ਦੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀਹੀਨ ਲੋਕ-ਵਰਗਾਂ/ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ

ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਧਰਮ ਲਈ ਜੀਵਨ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੋਕ-ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਜੀਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਣੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਲੋੜ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ 'ਪੰਜਾਬ' ਵਿਚ ਨਸ਼ੇ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨਸ਼ਾ-ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਾ-ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਦਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਅਮਨ, ਖੇਡਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਬੱਤਵਾਦੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੋੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਪਣਾਉਣ (ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ) ਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ/ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਗੁਰਮਤਿ-ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਐਸਾ ਸਮਾਜ ਹੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੇ 'ਮਾਡਲ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਡਲ ਦੀ ਨਕਲ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ, ਸਿਧਾਂਤਕ-ਚਰਚਾ ਨਾਲ, ਫੋਕੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਨਾਲ, ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੇ ਕੌਮੀ (ਪੰਥਕ) ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਰਖਾ, ਹਉਮੈ, ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂੰਨ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਲਕਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੁਆਰਾ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ। ਆਪ ਉਦੋਂ ਤਕ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਘਰਸ਼-ਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਜਦ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਗਿਆ।

ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਸ਼ਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੀ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ। ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਇਸ ਵੰਗਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ?

ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਪਈ?

– ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਟੱਲੇਵਾਲੀਆ*

ਖਾਲਸਾ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਸ਼ੁੱਧ’, ਮਿਲਾਵਟ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਾਂ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੋਵੇ ਭਾਵ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰ । ਮੈਕਾਲਿਫ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਖਾਲਿਸ ਅਰਥਾਤ ‘ਸ਼ੁੱਧ’ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਲਈ ਭਾਵ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਲਈ ਢਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਲਈ ਤੇਗ ਹੈ, ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਵੈਰ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਕਿਸੇ ਬੇਕਸੂਰ ’ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ।

ਸੱਟ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੇ ਲਗਦੀ ਹੈ,
ਹੰਤੂ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ।
ਰਾਖੇ ਕੌਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ,
ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਕੇ ਅਣਖ ਬਚਾ ਜਾਂਦੇ।

ਖਾਲਸਾ “ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ” ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਸਦਾ ਚੜਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਦੀ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰ ’ਤੇ ਆਰਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਚੱਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਪਰੇ ਅਤੇ ਕਥਨੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਇਨਸਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ’ਚੋਂ ਕੀਤੀ।

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਫੌਰਨ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਾ ਦਰਦ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਰੁਣਾਮਈ ਚੀਸਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਚੀਸਾਂ ਸਨ-ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ’ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀਆਂ, ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੱਲ੍ਹੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ। ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ’ਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਹੀ

*ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨਗਰ, ਕਚਿਹਰੀ ਚੌਂਕ, ਬਰਨਾਲਾ। ਮੋ. ੯੮੧੪੬-੯੯੪੪੬

ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ “ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ” ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਅਤੇ ਲਿਤਾੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੀਉਣ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਆਪ ਕਰ ਸਕਣ।

ਡਾ. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਯੋਧਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ” ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੇ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੁਝ ਭੇਟਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸੰਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੁੱਜਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਅਮਾਨਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਜਾਣ ਕੇ ਹੜਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ। ਖਾਲਸੇ ਮੇਂ ਹਉਂ ਕਰੋ ਨਿਵਾਸ।” ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ-- “ਸੰਗਤ ਮੇਰੀ ਖਾਲਸਾ ਹੈ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪੰਥ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਲਗਾਏ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਤਾਂ ਲੱਗਭਗ ਉਹੀ ਸਨ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਪਿਰਟ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬਣਾਉਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਇਸ ਬਿਧਿ ਕੇ ਅਬਿ ਪੰਥ ਬਨਾਵੋ। ਸਕਲ ਜਗਤ ਮਹਿਂ ਬਹੁਤ ਬਿਦਤਾਵੋਂ।
ਲਾਖਹੁ ਜਗ ਕੇ ਨਰ ਇੱਕ ਥਾਇਂ। ਤਿਨ ਮਹਿਂ ਮਿਲੇ ਏਕ ਸਿਖ ਜਾਇ।

ਸਭ ਮਹਿੰ ਪ੍ਰਥਕ ਪਛਾਨਯੋ ਪਰੈ। ਚਲੈ ਨ ਕਾਯੋ ਹੁੰ ਕੈਸਿਹੁੰ ਕਰੈ।
 ਜਥਾ ਬਕਨ ਮਹਿੰ ਹੰਸ ਨ ਛਪੈ। ਗ੍ਰਿਝਨਿ ਬਿਖੈਹ ਮੋਹ ਜਿਮ ਦਿਪੈ।
 ਜਯੋਂ ਖਰ ਗਨ ਮਹਿੰ ਬਲੀ ਤੁਰੰਗ। ਜਥਾ ਮ੍ਰਿਗਨਿ ਮਹਿੰ ਕੇਹਰਿ ਅੰਗ।
 ਤਿਮ ਨਾਨਾ ਭੇਖਨ ਕੇ ਮਾਂਹਿ। ਮਮ ਸਿਖ ਕੇ ਸਗਲੇ ਪਰਖਾਹਿੰ।

“ਹੁਣ ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਿਆਰੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਰੂਪ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਦਿੱਸੇਗਾ। ਬਗਲਿਆਂ ਦੀ ਡਾਰ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਹੰਸ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਗਿਰਝਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮੋਰ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੈ, ਖੇਤਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਹਿਰਨਾਂ ਦੀ ਡਾਰ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ੇਰ ਝੱਟ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।”

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਲਾ-ਮਿਸਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਰੇ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਗਰਜਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਹੈ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਸੀਸ ਭੇਂਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ?” ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਦਇਆ ਰਾਮ ਉੱਠ ਖਲੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ”, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ, ਜੋਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਅਤੇ ਲਹੂ ਭਿੱਜੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੰਜ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ, ਫਿਰ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ, ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੇ “ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਸਉਪਿ ਗੁਰ ਕਉ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਪਾਈਐ” ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ 'ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, “ਅੰਦਰ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਫਬਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਕਾਰ ਆਪਣਾ ਪਰਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਚਾ ਔਖਾ ਪਾਵੇ ਜਾਂ ਸੌਖਾ। ਫਿਰ ਜੇ ਪਰਚਾ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਕਾਹਦਾ ਹੋਇਆ। ਦੂਜਾ, ਜੇ

ਗਿਰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਨਾਤ ਕਰ ਲਈ, ਤੰਬੂ ਤਾਣ ਲਿਆ, ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਹੱਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕੀਏ?”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ, ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ-- ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ, ਸਵੱਯੇ, ਚੌਪਈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ:

ਭਲੇ ਭਯੋ ਤੂੰ ਚਲਿ ਕਰਿ ਆਈ। ਨੀਰ ਬਿਖੈ ਪਾਈ ਮਧੁਰਾਈ।

ਨਾਤੁਰ ਪੰਥ ਹੋਤਿ ਬਡ ਕੁਰਾ। ਤੇਜ ਕ੍ਰੋਧ ਕਲਹਾ ਕਰਿ ਪੂਰਾ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਪਾਹੁਲ ਛਕੀ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸੁਹੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਖਾਲਸਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਹੱਕ ਸੱਚ ਲਈ ਲੜਦਾ ਰਹੇਗਾ।” ਸਿਰਫ ਬਾਹਰੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਣ ’ਤੇ ਹੀ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਪੂਰਨ ਖਾਲਸਾ ਉਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਮਲ ਰੂਪੀ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ’ਤੇ ਪਰਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ :

ਜਾਗਤਿ ਜੋਤਿ ਜਪੈ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ ਏਕੁ ਬਿਨਾ ਮਨਿ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ।

ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸਜੈ ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮਝੀ ਮਠ ਭੂਲ ਨ ਮਾਨੈ।

ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਯਾ ਤਪ ਸੰਜਮ ਏਕੁ ਬਿਨਾਂ ਨਹਿ ਏਕ ਪਛਾਨੈ।

ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈਂ ਤਬ ਖਾਲਿਸ ਤਾਹਿ ਨ ਖਾਲਿਸ ਜਾਨੈ॥

(ਸਵੈਯੇ, ਪਾ:੧੦)

ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੀ ਭੇਟਾ ਕਰਨਗੇ? ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਹੀ ਪੰਥ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦੇਵਾਂਗਾ।” ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਚੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਚੇਲਾ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਏ, ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਵਿਚਲਾ ਪਾੜਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਖਾਲਸਾ ਸਰਬ ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਹੈ।”

ਸਿਮਰਨ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ*

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਸਿਰਜਨਹਾਰ, ਸੰਵਾਰਨਹਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਗਾਰਨਹਾਰ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ “ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੰਦ” ਹੈ, “ਰਾਜ਼ਕ ਰਹੀਮ” ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਤਥਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ – ਤ੍ਰਿਭਵਨ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਅਲੌਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਹਮ ਥਾਰੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜਗੁ ਤੁਮਰਾ ਤੂ ਮੇਰਾ ਹਉ ਤੇਰਾ॥

ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਨਿਰੰਜਨੁ ਪਾਇਆ ਬਹੁਰਿ ਨ ਭਵਜਲਿ ਫੇਰਾ॥੩॥

ਅਪੁਨੇ ਪਿਰ ਹਰਿ ਦੇਖਿ ਵਿਗਾਸੀ ਤਉ ਧਨ ਸਾਚੁ ਸੀਗਾਰੋ॥

ਅਕੁਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿਉ ਸਚਿ ਸਾਚੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੋ॥੪॥

ਮੁਕਤਿ ਭਈ ਬੰਧਨ ਗੁਰਿ ਖੋਲ੍ਹੇ ਸਬਦਿ ਸੁਰਤਿ ਪਤਿ ਪਾਈ॥

ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੫)

ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਢਾਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਸਿਰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਇਸ ਅਦਭੁਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ “ਆਵਨ ਜਾਨੁ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਬਨਾਇਆ” ਤਥਾ “ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਖੇਡ” ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਭਨਿ ਭਨਿ ਘੜੀਐ ਘੜਿ ਘੜਿ ਭਜੈ ਢਾਹਿ ਉਸਾਰੈ ਉਸਰੇ ਢਾਹੈ॥

ਸਰ ਭਰਿ ਸੋਧੈ ਭੀ ਭਰਿ ਪੋਧੈ ਸਮਰਥ ਵੇਪਰਵਾਹੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। “ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ॥” ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ “ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਕਰਣੁ ਕਰੇਇ ॥” ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰਾ, ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣਹਾਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਹ ਤਥਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਅੰਦਰ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ ਰਚਦਾ ਅਤੇ ਮਿਟਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਕਈ ਬਾਰ ਪਸਰਿਓ ਪਾਸਾਰ॥” ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਸੇ ਖੇਡ ਅੰਦਰ ਨਰ ਅਤੇ ਮਦੀਨ, ਮਰਦ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਮਰਦ ਸੰਸਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਸੰਸਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਨੀ ਤਥਾ ਮਾਤਾ ਬਣੀ। ਮਾਤਾ, ਜਨਨੀ ਤਥਾ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ “ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ ਸਚੁ ਸੰਤਤਿ ਪੂਤ” ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੮੦੫੧੦੦

ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਅਤੇ ਸਨੇਹ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਪੁੰਜ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਬਣਾਇਆ, ਭਾਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਅੰਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਢਾਹੁੰਦਾ ਵੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਹਰ ਮਾਤਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਭ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ “ਬੱਚੇ ਜੀਣ ਸਭ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਹਰ ਮਾਂ ਲੋਚਦੀ” ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਲੋਚਦੀ। ਸਗੋਂ ਜੇਕਰ ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਸੁਤੁ ਅਪਰਾਧ ਕਰਤ ਹੈ ਜੇਤੇ ॥ ਜਨਨੀ ਚੀਤਿ ਨ ਰਾਖਸਿ ਤੇਤੇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੮)

ਇਸੇ ਪਰਿਪੇਖ ਅਧੀਨ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ, ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਵਾਚਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੋਜ ਉਪਰੰਤ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੱਢੇ ਗਏ ਨਿਰਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਜਦੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਿਰਣਾਇਕ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਓ! ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰੀਏ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ-ਸਥਾਨ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ-ਪਰਵਾਰ, ਪੇਕੇ-ਸਹੁਰੇ, ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ, ਉਸ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਯਾਦਗਾਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਜੋਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਦੇਹੁਰੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਭਾ-ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਕੁਝ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ, ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਾਰਨ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਇਉਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ:

—ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਭਿ ਸਾਚੈ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ॥

ਕੋਇ ਨ ਕਿਸ ਹੀ ਜੇਹਾ ਉਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੫੬)

—ਇਕਤੁ ਰੂਪਿ ਫਿਰਹਿ ਪਰਛੰਨਾ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸ ਹੀ ਜੇਹਾ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੬)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ “ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ” ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ੧੭੩੦ ਸੰਮਤ ਮੁਤਾਬਕ ੧੬੭੩ ਈ: ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਰੱਜਦੇ ਪੁੱਜਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਈ ਹਰਜਸ ਰਾਇ ਸੁਭਿਖੀ ਖੱਤਰੀ ਕੁਟੰਬ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ “ਜੀਤੋ ਜੀ” ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਬੰਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਭਾਈ ਹਰਜਸ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਹਰਜਸ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੰਨਿਆ ‘ਜੀਤੋ ਜੀ’ ਦੀ ਕੁੜਮਾਈ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਆਪ ਜੰਝ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆਓ, ਤਾਂ ਜੋ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਾਜ਼ਗਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, “ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਰਚ ਦੇਵਾਂਗੇ।” ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਮੰਨ ਕੇ ਹਰਜਸ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੱਤ ਕੋਹ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਬਸੰਤਗੜ੍ਹ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਵਸਾਏ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ “ਲਾਹੌਰ” ਥਾਪ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਰੋਣਕ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸੌਦਾਗਰ ਉੱਥੇ ਜਾ ਵੱਸੇ। ਕੁਝ ਮਕਾਨ ਬਣ ਗਏ, ਬਾਕੀ ਤੰਬੂ ਡੇਰੇ ਬਥੇਰੇ ਜਾ ਲੱਗੇ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦੇਖਣ ਦੀ ਬੜੀ ਉਤਕੰਠ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰਜਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਸਾਖਯਾਤ ਜਗਦੀਸਵਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ, ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਕ ਲੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੭੩੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਿਨ ਥਾਪ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਬੇਦੀ, ਤ੍ਰੋਹਣ, ਭੱਲੇ, ਸੋਢੀ ਸਾਰੇ ਬੁਲਾਏ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਗੱਡੇ, ਊਠ ਭਰ ਕੇ ਸਭ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਆਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਣੇ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਰੋਣਕ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਹਰਜਸ ਰਾਇ ਨੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਸਹੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚਮੁਚ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗਾਉਣ, ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸੁਧਾਰਿਆ।”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ “ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ” ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ” ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੋ ਤੀਸ ਜੇਠ ਮਾਸ ਕੀ ਸੰਕਰਾਂਤ ਕੇ ਦਿਹੂ ਲਵਪੁਰ ਕੀ ਸੰਗਤ ਮੇਂ ਹਰਜਸ ਰਾਇ ਸੁਭਿਖੀ ਅਪਨੀ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਬੇਟੀ ਜੀਤਾਂ ਕੇ ਗੈਲ ਲੈ ਕੇ ਦਰਸਨ ਪਾਨੇਂ ਆਇਆ। ਇਨ ਕੇ ਆਨੇ ਕੀ ਖਬਰ ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਦਾਸ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਮਹਿਲਾਂ ਮੇ ਦਈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨੈ ਬੁਲਾਇ ਇਨ ਕਾ ਆਉ ਭਗਤ ਕੀਆ, ਖੈਰੀਅਤ ਪੂਛੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਕੇ ਬਿਵਾਹ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀ, ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਗਨ ਮਨਾਏ ਜੇਠ ਮਾਸ ਕੀ ਪੰਦਰਸ ਕੋ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਨਜਦੀਕ ਏਕ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਠੇਰੀ ’ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਕਾ ਬੇਟੀ ਜੀਤਾ ਕੇ ਸਾਥ ਬਿਵਾਹ ਕਰ ਦੀਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਠੇਰੀ ਨੈਨਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਕੇ ਮੰਦਰ ਸੇ ਆਗੇ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਠੇਰੀ ਕਾ ਨਾਮ, ਯਹਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਕਾ ਬਿਵਾਹ ਹੂਯਾ ਥਾ ‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਹੌਰ’ ਰੱਖਾ।”

ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹੇ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ਵਰ-ਵਧੂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਮੰਗਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਵਰਗਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਰਹਿ ਕੇ ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਸੁਤੇਸਿਧ ਹੀ ਜਾਗ ਪਈ। ਸੰਗਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ, ਕੋਮਲਤਾ, ਸਿਮਰਨ, ਪਰਉਪਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ ਦੈਵੀ ਸਨੇਹ ਮਿਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੋਗਮਈ ਅਤੇ ਰੋਸ ਭਰੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਹੰਢਾਇਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਵੈਰਾਗਮਈ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਹੋਏ। ਕਈ ਉਤਾਰ-ਚੜਾਅ ਵੇਖੇ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਅਟੱਟ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ “ਮਾਤਾ” ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੋਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉਥਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਯੋਗਦਾਨ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਪਤਾਸੇ ਖਾਲਸੇ ਅੰਦਰ ਬੀਰ ਰਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਿਠਾਸ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਸਬਰ-ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ “ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼” ਦੇ ਸਫਾ ੨੩੦-੩੧ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮੰਤਰ। ਜਪਣ ਲਗੇ ਜਬ ਗੁਰੂ ਸੁਤੰਤ੍ਰ।

ਸੁਣ ਵਵਾਲ ਤਬ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ। ਸ੍ਰੀ ਜੀਤੋ ਜੀ ਸਾਥ ਉਛਾਇਬ।

ਬਾਂਮਿ ਭਾਗ ਗੁਰੂ ਆਏ ਥਿਰਾਈ। ਦਏ ਪਤਾਸੇ ਬਾਟੇ ਪਾਈ।...

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰ ਤਿਆਰ ਗੁਰੂ ਬੋਲੇ। ਕਰਿਓ ਕਾਮ ਤੁਮ ਨੀਕ ਅਮੋਲੇ।

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਤੋਂ ੧ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੀ ੧੭੦੦ ਈ: ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

“ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼” ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਹਰਜਸ ਸੁਭਿਖੀ ਦੀ ਕੰਨਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ੁੱਭ ਨਾਮ ਜੀਤੋ (ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ) ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ (ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਨਾਲ ਮਈ ੧੨, ਸੰਨ ੧੬੭੩ ਈ: ਦਿਨ ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਹਰਜਸ ਸੁਭਿਖੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਸੁਭਿਖੀ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਨਿਆ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਬਰਾਤ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਉ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਹਰਜਸ ਸੁਭਿਖੀ ਨੂੰ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਰਾਤ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆ ਸਕੀਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੬੭੫ ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਅਤੇ ਹਰਜਸ ਸੁਭਿਖੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ੧੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ ’ਤੇ ਬਸੰਤਗੜ੍ਹ ਨਗਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਨਗਰ

ਵਸਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ “ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਹੌਰ” ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਗਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਿਲਾਸਪੁਰ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ੨੧ ਜੂਨ, ਸੰਨ ੧੬੭੭ ਈ: ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਮੁਤਾਬਕ ੨੩ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੭੩੪ ਨੂੰ ਹੋਈ।” ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ੧. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਅਸਥਾਨ, ਜਿੱਥੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ। ੨. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੌੜ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ੩. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤ੍ਰਿਵੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸਥਿਤ ਹਨ।

ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮ: ੧. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ੧੪ ਮਾਰਚ, ਸੰਨ ੧੬੯੧ ਈ: ੨. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ੧੭ ਨਵੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੬੯੬ ਈ: ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ੨੫ ਫਰਵਰੀ, ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਈ:। ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ ੩੦ ਮਾਰਚ, ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਈ: ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪਰਾ-ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਸਰਬ-ਲੋਹ ਦੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਭਾਗ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੫ ਦਸੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੭੦੦ ਈ: ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਟਿਕੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਦੇ ਲਾਗੇ ਅਗੰਮਪੁਰਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਾਂਸੀ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਤੀ ੨੫ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਹਾਂਸੀ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ, ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੁਇਜ਼ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ੧੫੦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਮੈਂਬਰ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ), ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਜਥੇ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਹਿਰਵਾਂ ਅਤੇ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਇੰਚਾਰਜ ਨੇ ਸਨਮਾਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ, ਸਿਰੋਪਾਉ ਅਤੇ ਮੈਡਲ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ : ਖਾਲਸੇ ਦੇ ‘ਗੜਗੱਜ ਬੋਲੇ’

—ਸ. ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਣੀਆ ਹਵੇਲੀਆਣਾ*

ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਆਬੋ-ਹਵਾ ਵਿਚ ਚੁੰਗਾਂ ਭਰਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਣਮੱਤੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ/ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਾਖਿਓਂ-ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਸ਼ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤ ਤਾਂ ਜਣੇ-ਖਣੇ ਦੀ ਅੱਡੀ ਨੂੰ ਥਿੜਕਣ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ, ਸਾਦਗੀ ਪਰਉਪਕਾਰਤਾ, ਅਣਖੀ, ਜੰਗਜੂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਤੀਰੇ ਨਾਲ ਮਾਲਾਮਾਲ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਾਡਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਗੜਗੱਜ ਬੋਲਿਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਲੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ’ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ/ਵਿਅੰਗ/ਕਟਾਖਸ਼ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵੇਲੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਤਾ ਕੁ (ਥੋੜੇ) ਨੂੰ ‘ਸਵਾਇਆ’, ਇੱਕ ਨੂੰ ‘ਸਵਾ ਲੱਖ’, ਬਹੇ (ਉਬਾਸੀ) ਨੂੰ ‘ਮਿੱਠੇ ਪ੍ਰਸਾਦੇ’, ਰਾਸ਼ਨ (ਲੰਗਰ) ਦੀ ਮੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਨੂੰ ‘ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ’ ਜਾਂ ‘ਵਾਧੇ ਪੈ ਗਿਆ’, ਹੋਲਾਂ ਨੂੰ ‘ਇਲਾਚੀਆਂ’, ਹਲਦੀ ਨੂੰ ‘ਕੇਸਰ’, ਬੇਰ ਨੂੰ ‘ਸੇਬ’, ਗੰਨੇ ਨੂੰ ‘ਬ੍ਰਹਮ ਰਸ ਦੀਆਂ ਪੋਰੀਆਂ’, ਭੁੱਜੇ ਛੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਬਦਾਮ’, ਭਾਜੇ/ਸਬਜ਼ੀ ਨੂੰ ‘ਤਿੱਤਰ ਬਟੋਰ’, ਕੜੀ ਨੂੰ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤੀ’, ਬਤਾਉਂ ਨੂੰ ‘ਇੱਕ ਟੰਗਾ ਬਟੋਰ’, ਮਿਰਚ ਨੂੰ ‘ਲੜਾਕੀ’, ਬੀਆਬਾਨ (ਜੰਗਲ) ਦੇ ਵਾਸੇ (ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ) ਨੂੰ ‘ਸਬਜ਼ ਮੰਦਰ/ਇੰਦਰ ਪਲੰਘ/ਝੁਲਾ’, ਕੁੱਲੀ ਨੂੰ ‘ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ’, ਰੁਮਕਦੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ‘ਇੰਦਰ ਰਾਣੀ’, ਉਜਾੜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹਨੇਰੀ ਨੂੰ ‘ਭੂਤਨੀ’, ਹਾਂਡੀ/ਤੌੜੀ/ਦੇਗ ਨੂੰ ‘ਜਗਨਨਾਥੀ’, ਦਾਲ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੜਛੀ ਨੂੰ ‘ਰੱਜੀ’, ਮਾਇਆ ਨੂੰ ‘ਨਾਗਨੀ/ਛਿੱਲੜ’, ਪੈਸੇ-ਟਕੇ ਨੂੰ ‘ਦਮੜੇ’, ਖੀਸੇ (ਜੇਬ) ਨੂੰ ‘ਕਾਰੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ’, ਭੁੱਖ ਨੂੰ ‘ਬਘਿਆੜ ਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ’ ਅਤੇ ਰੱਜ/ਡਕਾਰ ਨੂੰ ‘ਅਨੰਦ-ਨਾਦ’, ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ‘ਖੁਸ਼ੇ’, ਤਿਆਰੀ ਜਾਂ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਲੱਕ ਨੂੰ ਬੱਧੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਨੇ/ਕੱਪੜੇ

*ਸ.ਸ ਮਾਸਟਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਚੀਮਾਂਬਾਠ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਨੂੰ ‘ਕਮਰਕੱਸਾ’, ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ‘ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ’, ਵਾਅਦੇ ਨੂੰ ‘ਬਚਨ’, ਹਾਂ ਕਰਨ/ਮੰਨਣ/ਸਵੀਕਾਰ ਨੂੰ ‘ਸਤਿ-ਬਚਨ’ ਆਦਿ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ‘ਚੜ੍ਹਦੇ ਕਲੇ’, ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ‘ਚੋਲਾ ਛੱਡਣਾ/ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ/ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਣਾ’, ਚਿਖਾ ਨੂੰ ‘ਅੰਗੀਠਾ’, ਨੀਂਦ ਨੂੰ ‘ਸੁਰਗਾਂ ਦੀ ਰਾਣੀ/ਧਰਮ ਰਾਜ ਦੀ ਧੀ ਗੋਦ’, ਘੁਰਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਅਨਹਦ ਨਾਦ’ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰ ਨੂੰ ‘ਧਰਮ ਰਾਜ ਦਾ ਕੌੜਾ ਪੁੱਤਰ’ ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡਿਆਂ ‘ਤੇ ਝੱਲਣਾ ਤੇ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਢੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ’ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ/ਡਰਪੋਕ ਨੂੰ ‘ਗਿੱਦੜ’, ਸਚਾਈ ਦੀ ਥਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ‘ਭਗੋੜਾ’, ਬਹਾਦਰ/ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ‘ਸ਼ੇਰ’, ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ‘ਕੱਟਾ’ ਯਾਨੀ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਨਿਗੂਣੀ ਸਮਝਦਿਆਂ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਡੰਡੇ ਨੂੰ ‘ਅਕਲਦਾਨ’ ਦੱਸਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਥਿਆਰ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਸਤਰ’, ਲੜਨ ਨੂੰ ‘ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨੇ’, ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਨੂੰ ‘ਸੋਧਣ’ ਦਾ ਨਾਂਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਧਰੇ ਨੂੰ ‘ਨੌਗੱਜਾ’, ਮਾਤਰੂ (ਸ਼ਰੀਰੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ) ਨੂੰ ‘ਪਹਿਲਵਾਨ’, ਗੰਜੇ ਨੂੰ ‘ਕਲਗਾ’, ਲੰਘੇ ਨੂੰ ‘ਸੁਚਾਲਾ’, ਟੁੰਡੇ ਨੂੰ ‘ਬਹੁ-ਬਾਹੂ’, ਕਾਣੇ ਨੂੰ ‘ਲੱਖ-ਨੇਤਰਾ’, ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ‘ਸੂਰਮਾ’ ਆਖ ਕੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਣਮੱਤਾ ਜੀਵਨ ਜੀਅ ਸਕਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ‘ਕੂਕਰ/ਪਹਿਰੇਦਾਰ’, ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨੂੰ ‘ਉੱਡਣ ਖਟੋਲੇ ਦਾ ਝੂਟਾ’, ਬੱਕਰੀ ਨੂੰ ‘ਅਕਾਸ਼ ਪਰੀ’, ਕਿੱਕਰ ਨੂੰ ‘ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਪੌਦਾ’, ਕਹੀ ਨੂੰ ‘ਪਤਾਲ ਮੋਚਨੀ’, ਦਾਤਰੀ ਨੂੰ ‘ਖੇਤ ਚਰਨੀ’, ਬਹੁਕਰ-ਬਾਰੀ (ਝਾੜੂ) ਨੂੰ ‘ਸੁੰਦਰੀ’, ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਚਰਨ’, ਜੁੱਤੀ ਨੂੰ ‘ਚਰਨ ਦਾਸੀ’, ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ‘ਸੂਬੇਦਾਰ’, ਤਲਾਅ ਨੂੰ ‘ਸਰੋਵਰ’, ਪਾਣੀ ਨੂੰ ‘ਜਲ’, ਰੋਟੀ ਨੂੰ ‘ਗੱਫਾ/ਪਰਸ਼ਾਦਾ’, ਦੁੱਧ ਨੂੰ ‘ਸਮੁੰਦਰ’, ਸ਼ਰਦਾਈ ਨੂੰ ‘ਸੁੱਖ ਨਿਧਾਨ’, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਨੂੰ ‘ਛਕਣ-ਛਕਾਉਣ’ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਅਤੇ ਚਾਹ ਨੂੰ ‘ਢਿੱਡ ਫੂਕਣੀ’ ਅਤੇ ਉਬਾਸੀ ਨੂੰ ‘ਬੀਕਾਨੇਰੀ ਹਵਾ’ ਆਖ ਕੇ ਛੁਟਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਮਲ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ‘ਮੈਦਾਨ ਖੇਡਣ/ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਜਾਣ’, ਦਾਤਨ-ਕੁਰਲੇ ਨੂੰ ‘ਦੰਦ ਤਿੱਖੇ ਕਰਨ’ ਅਤੇ ਹੱਥ ਧੋਣ ਨੂੰ ‘ਹੱਥਾਂ ਸੁੱਚੇ ਕਰਨ’ ਦਾ ਨਾਂਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਹਾਉਣ ਨੂੰ ‘ਇਸ਼ਨਾਨ’, ਸਿਰਫ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਨੂੰ ‘ਪੰਜ ਇਸ਼ਨਾਨਾ’, ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ‘ਰੋਮ’, ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ‘ਕੇਸ’, ਗਿੱਲੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਸਕਾਉਣ ਨੂੰ ‘ਹਰੇ

ਕਰਨਾ', ਕੇਸ ਵਾਹੁਣ ਨੂੰ 'ਕੰਘਾ ਕਰਨਾ', ਵਸਤਰ ਪਹਿਨਣ/ਪੱਗ ਬੰਨਣ ਨੂੰ 'ਵਸਤਰ/ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣਾ', ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਨੂੰ 'ਦੇਗ' ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ 'ਤੇਗ/ਸ਼ੀ ਸਾਹਿਬ', ਹੱਕ-ਸੱਚ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਯੋਧਾ' ਤੇ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਦੇਗ-ਤੇਗ ਫਤਿਹ' ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਇਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਵੀ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜ਼ਰਵਾਣਿਆਂ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਵੱਡ-ਵਡੇਰਿਆਂ/ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ/ਬਾਪੂ, ਬੇਬੇ/ਮਾਈ-ਭਾਈ, ਵਿਆਹ ਨੂੰ 'ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ', ਪਤਨੀ ਨੂੰ 'ਮਹਿਲ' ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ 'ਭੁਝੰਗੀ' ਦੇ ਬੋਲੇ ਦਿੰਦਿਆਂ ਪਰਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਧਰਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ 'ਜਗਤ ਜੂਠ', ਹੁੱਕੇ ਜਾਂ ਸਿਗਰਟ/ਬੀੜੀ ਦੇ ਸੂਟੇ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 'ਲਿੱਦ/ਖੋਤੀ ਚੁੰਘ', ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪਖੰਡਵਾਦ, ਟੂਣੇ-ਟਾਮਣੇ ਤੇ ਫਾਂਡੇ ਕਰਨ/ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੀਏ' ਜਾਂ 'ਹਨੇਰੂ/ਲਾਈਲੱਗ ਭੇਡੂ', ਚਰਿੱਤਰਹੀਣ ਨੂੰ 'ਭੁੱਜੇ ਲੱਥਾ', ਲੂਤੀਆਂ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਨਾਰਦ', ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਕੁਫਰ ਤੋਲਾ', ਆਖ ਕੇ ਇਸ ਵਿਭਾਚਾਰਤਾ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁੱਕਾਂ ਨੂੰ 'ਟੁੱਕੜ ਬੋਚ' ਅਤੇ ਚਮਚਾ-ਗਿਰੀ ਕਰ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹੂਲਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਗੀਰ ਨੂੰ 'ਟੁੱਕੜ', ਅਮੀਰ ਪਰ ਹੰਕਾਰੀ/ਕੰਜੂਸ ਨੂੰ 'ਕੋਹੜਾ' ਕਹਿ ਨਕਾਰਿਆ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੜਗੱਜ ਬੋਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮਾਣ ਦੂਣ-ਸਵਾਇਆ ਕਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿਚ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ■

ਗੁ: ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਗਾਹਲੜੀ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁ: ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਗਾਹਲੜੀ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ੩੦ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੧੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਜਥੇ. ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ: ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਗਾਹਲੜੀ) ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ. ਵੱਸਣ ਸਿੰਘ, ਮੈਨੇਜਰ, ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਆਦਿ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ “ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ” ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ

—ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਈ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ “ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ” ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਇਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਦੀਵੀਂ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹਿੱਤ ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੇ ਜਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ “ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਏ” ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਪਿੰਡ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ’ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਉੱਜੜੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਨਾਂਗੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਮੁੜ ਜਾ ਵਸਾਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਏ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਰੀ ਕੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਵੱਸਿਆ, ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਫਿਰਾਈ ’ਜੋ ਮਾਝੇ ਦੇਸ ਵਿਚ “ਖਹਿਰਿਆਂ” ਦੀ ਖਡੂਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਖੜੀ ਦੀ ਬੇਟੀ ਖੀਵੀ ਨਾਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਏਸ ਕਾਰਨ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜਾ ਵੱਸਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਚੂਨ ਦੀ ਹੱਟੀ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਵਣਜ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।” ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਧਰਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਦੇਵੀ ਦਾ ਭਗਤ ਸੀ, ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵੈਸ਼ਨੋ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੫੮੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫੇਰ ਓਹੋ ਖੁੰਡੀ ਖਮਣੀ ਦੇਵੀ ਦਾ ਭੇਖ ਧਾਰ ਕੇ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਭੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।”

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨੇਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਠ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਆਦਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ

*ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਵੀ ਇਸੇ ਬਿਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਧਰਮ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਹੱਠ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਜੀਵਨ ਅਧੂਰਾ ਜਾਪਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕਾਰਜ ਮਨੁੱਖ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹੇ ਅੰਸ਼ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਬਦਲਣੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਮਰ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਪੜਾਉ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਜਿਨੀ ਨ ਰਾਵਿਆ ਧਉਲੀ ਰਾਵੈ ਕੋਇ॥

ਕਰਿ ਸਾਂਈ ਸਿਉ ਪਿਰਹੜੀ ਰੰਗੁ ਨਵੇਲਾ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ - “ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਆਦਤਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕੱਟੀਏ ਪੋਰੀਆਂ ਪੋਰੀਆਂ ਜੀ।” ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਪਹਿਲੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੌੜ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਖੋਲ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਧਉਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕੋ ਚਿਤਿ ਕਰੇ॥

ਆਪਣਾ ਲਾਇਆ ਪਿਰਮੁ ਨ ਲਗਾਈ ਜੇ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਏਹੁ ਪਿਰਮੁ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਕਾ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣੇ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣੇ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਇੱਕ ਜੋਧਾ ਨਾਮੀ ਜੱਟ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ੀ ਖਡੂਰ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਉਚਾਰ ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲਹਿਣੇ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪੂਰਬਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬੱਬ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਗ ਪਿਆ।” ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਤਾਂਘ ਇੰਨੀ ਜਿਆਦਾ ਪ੍ਰਬਲ

ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸੂਮ ਦੇ ਧਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਾਂਗ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਘੋੜੀ ਪਰ ਥੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੈਰੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਜਦ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਛੁੱਕੇ ਤਾਂ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਘੋੜੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਸੰਗ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋ ਕੇ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਤਦੋਂ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬੇ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਵਾਣ ਕੇ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਲੱਜਯਾਵਾਨ ਅਤਿ ਨਿਮ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੋਲੇ ਮੈਥੋਂ, ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਅਵੱਗਯਾ ਹੋਈ ਜੋ ਆਪ ਪੈਰੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਅਸਵਾਰ, ਏਹ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲੇ, ਤੈਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰੱਬੀ ਪੁਰਖ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - “ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸਰੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਮਿਲਿਆ ਸੋਈ ਜੀਉ” ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ “ਵਾਰਾਂ” ਅਤੇ “ਕਬਿੱਤ ਸਵੱਈਆਂ” ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨੂੰ ਸੁਖੈਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ- “ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸ਼ੁ ਦਰਿ ਪਿਛੋਂ ਫਿਰਿ ਘਾਲਿ ਕਮਾਈ”। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਿਸਾਲ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹਿਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਮਨ ਦੇ ਸਭ ਫੁਰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਰ ਹੁਕਮ

ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਿਆ। ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਪੰਡ ਚੁੱਕਣੀ, ਅਤਿ ਦੀ ਸਰਦੀ ਸਮੇਂ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਡਿੱਗੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਉਸਾਰਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਧਾਣਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ ਜਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਨੂੰ “ਸੁੱਧ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਲਾਇਕ ਦੇਖ ਲੀਤਾ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਲਹਿਣੇ ਜੀ ਨੂੰ ਭੁਜਾ ਵਿਚ ਘੁੱਟ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲੀਤਾ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਅੰਗਦਾ! ਤੈਂ ਅਸਾਨੂੰ ਅੰਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਗ ਦੇ ਕੇ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਅੰਗਦ ਰੱਖਿਆ ਤੂੰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਅੰਗਦ ਹੋਯਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਥੀਂ ਤਾਰਨ ਦਾ ਮਲਾਹ ਹੋਯਾ। ਏਤਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਪਾਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ, ਰਿੱਧੀ ਸਿੱਧੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਸਭ ਸਾਖਯਾਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਜਪਣ ਦੀ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਥਨ ਦੀ ਸਭ ਰੀਤਿ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸਮਝਾ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਸਭ ਸੰਗਤ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾ ਨਵੀਨ ਪੁਸ਼ਾਕੀ ਪਹਿਨਾ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਤੋਂ ਕੇਸਰ ਦਾ ਤਿਲਕ ਕਰਵਾ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਇਕ ਨਾਰੀਅਲ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਤਿੰਨ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਕੇ ਅੰਗਦ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਸਿੱਖ, ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਲਹਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ ਨਾਨਕਾ ਦੇਹੀ ਖਟੀਐ॥

ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਘਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਜੋਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ॥

ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ

ਲਈ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉੱਥੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਅਰਥ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਾਪਸ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਾਈ ਭਿਰਾਈ ਦੇ ਘਰ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਆਈ ਸੰਗਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਮਾਈ ਭਿਰਾਈ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਮਾਈ ਭਿਰਾਈ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪੈਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਮੀਂਹ ਵੁੱਠਾ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਜੰਮਿਆ, ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਧਨ ਲੱਭਿਆ ਭਲਾ ਕਦੇ ਛੁਪਿਆ ਹੈ।” ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਖਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮੂਹ ਯਾਦਾਂ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਉਹੀ ਨਿੱਤਨੇਮ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੇਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਭਾਈ ਸਾਦੂ-ਬਾਦੂ ਸਜਾਏ ਦੇ ਬੇਟੇ (ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਅਨੰਦਿਤ ਕਰਨ।” ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅਰਦਾਸ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਕੇ ਸਭ ਲੋਕ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਆ ਜੁੜਦੇ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜੀਵਨ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਦੇ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ

ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋਣ। ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੀ ਲਿਆ ਬਲਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹਲੇ ਰਹਿ ਕੇ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਲੰਗਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਮਿਹਨਤ-ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਦਾਤੂ ਦਾਸੂ ਦੀ ਹੱਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਕੁਛ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਓਸ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ, ਜੇ ਕਦੇ ਕੁਛ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਣ ਏਹ ਪੂਜਾ ਦਾ ਧਾਨ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਨੂੰ ਕੱਚਾ ਪਾਰਾ ਹੈ। ਏਹ ਸੁਣ ਕੇ ਓਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਣ। ਜੋ ਭੁੱਖਾ, ਪਿਆਸਾ, ਬਿਹੰਗਮ, ਸਾਧੂ, ਸਿੱਖ, ਲੰਗੜਾ, ਲੂਲਾ, ਅੰਧਾ, ਰੋਗੀ, ਬ੍ਰਿਧ, ਏਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਵੇ ਓਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਾਉਣ। ਅੰਨ, ਬਸਤ੍ਰ, ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਰਹੇ, ਕੋਈ ਕਦੇ ਨਿਰਾਸ ਨਾ ਜਾਵੇ।” ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਨੂੰ ਉਹ ਤੋਤਾ ਰਟਨੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਦੇ ਇਕ ਗੁੱਜਰ ਲੁਹਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਰਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਧਰਮ ਕਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਾਡਾ ਭਲਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਗਰੀਬ ਦਾ ਕੰਮ ਧਨੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ, ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰ, ਵੰਡ ਕੇ ਛਕ, ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ “ਮੱਲ ਅਖਾੜੇ” ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪਿਰਤ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਗਰੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਤੋਰਕੀ, ਟਾਕਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਜਸੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫ਼ੌਜਾਂ

ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਸੀ। ਮਿਲਣ ਦੀ ਦੇਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਲਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਜਿੱਥੇ ਖੰਡਾ ਵਾਹੁਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀ ਓਥੋਂ ਤਾਂ ਕਾਇਰ ਬਣ ਕੇ ਨੱਠ ਆਯੋਂ ਤੇ ਪੀਰਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਉਤੇ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈਂ। ਏਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਯਾ ਤੇ ਚਰਨੀਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਆਖਯਾ ਬਖਸ਼ੋ ਤੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਕਰੋ। ”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਲੋੜ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸੌਖਾ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਔਖਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਸੰਜਮ ਦਾ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਇਕ ਸਾਖੀ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਿਵ ਨਾਥ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਤਪਾ ਜੋਗੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਰਨੀ ਇਕ ਵਾਰ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਜੋਗੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅੱਠ ਪਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਰਸਾਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਕ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਹੀ ਉਹ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਈ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ ਪਰ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਮੀਂਹ ਪੁਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਵੇ। ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਸਮਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਜੋਗੀ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ” ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੀਂਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਏਸ ਤਪੇ ਨੂੰ ਵੈੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਘੁਮਾਉ ਜਿੱਥੇ ਏਸ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੋਗੇ ਮੀਂਹ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ। ” ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਕਰਨੀ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਮੀਂਹ ਪੈਣਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਪੇ ਨੂੰ ਘੁਮਾ-ਘੁਮਾ ਕੇ ਤੂੰਬਾ-ਤੂੰਬਾ

ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ। ਪਰ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ।

ਸਤਿਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪਾਪੀ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ੍ਹ ਕੇ ਸੋਨਾ ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਮਨੁੱਖ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਤਕ ਪੁੱਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਅਤੇ ਜੋੜਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭਾਈ ਕਿਦਾਰੀ ਆਇਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦਾ ਭਗਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉਪਾਸਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅਗਨੀ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜਦੋਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹੀ ਜੀਵ ਬਚਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉੱਥੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਸਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਯੋਗ ਜਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਚੌਥ ਬੁੱਧਵਾਰ ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ਬਿ: ਨੂੰ ਚਾਰ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹਨ। ਨੌਂ ਰਾਗਾਂ

ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਲੋਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ- ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ਵਾਰ ਮਾਝ, ਵਾਰ ਆਸਾ, ਵਾਰ ਸੋਰਠਿ, ਵਾਰ ਸੂਹੀ, ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ, ਵਾਰ ਮਾਰੂ, ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ, ਵਾਰ ਮਲਾਰ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੬੩ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੇ ਸਲੋਕ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਘੱਟ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵਪੂਰਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਮਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਧਰਮ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਰੂਪ ਵੇਖਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਫਰਜ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵੱਲ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਦੁਨੀਆ ਅਤੇ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮ ਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਇੱਕੋ ਧਰਮ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜੋਗ ਸਬਦੰ ਗਿਆਨ ਸਬਦੰ ਬੇਦ ਸਬਦੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਹ॥

ਖੜੀ ਸਬਦੰ ਸੂਰ ਸਬਦੰ ਸੂਦ੍ਰ ਸਬਦੰ ਪਰਾ ਕ੍ਰਿਤਹ॥

ਸਰਬ ਸਬਦੰ ਏਕ ਸਬਦੰ ਜੋ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੇਉ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਰਨ-ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਦੇ ਗੁਣ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨ, ਪੂਜਾ-ਪਾਠ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਗੁਣ ਨਿਭਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਧਰਮ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੂਹ ਗੁਣ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਚਾਰਿਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਰਸ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮ-ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਨੰ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵਾ ਤ ਆਤਮਾ॥

ਆਤਮਾ ਬਾਸੁਦੇਵਸਿ ਜੇ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੋਉ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਦੁਖਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਜਾਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਸੁਤੇਸਿਧ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਬਲਕਿ ਲੰਮੀ ਘਾਲਣਾ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਹੀ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੇਵਲ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਪਾਸੇ ਅਟੁੱਟ ਯਤਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੱਚੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਅਤੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਕਰੇ ਅਤੇ ਮਾਰਗ “ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ” ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ ਧਾਰਨ ਕਰੇ:

ਮਨਹਠਿ ਤਰਫ ਨ ਜਿਪਈ ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਘਾਲੇ॥

ਤਰਫ ਜਿਣੈ ਸਤ ਭਾਉ ਦੇ ਜਨ ਨਾਨਕ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੭੮੭)

“ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ” ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਔਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸੌਖਾ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਰਹਾਂ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵੀ ਭੋਗਾਂ। ਭੇਖੀ ਸਾਧ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਮਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਚਨ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਰਿਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਜਗਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ॥

ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਦਿਆਂ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਗੁਰੂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਸਤਿ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉੱਚਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਨਮੁਖ ਤੋਂ ਉਲਟ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ

ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਕੀ ਬਹਿਸ ਅਤੇ ਸੁਆਲ-ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦਾ। “ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ” ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ “ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਮਾਨੁ” ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸਲਾਮੁ ਜਬਾਬੁ ਦੋਵੈ ਕਰੇ ਮੁੰਢਹੁ ਘੁਥਾ ਜਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਦੋਵੈ ਕੂੜੀਆ ਥਾਇ ਨ ਕਾਈ ਪਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਇੱਕ ਮਨ ਇੱਕ ਚਿਤ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਹੀ ਉਚ-ਆਚਰਨ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਮਾਰਗ ਧਰਮ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਰਾਹ ’ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦੱਸਦਿਆਂ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਮਾਰਗ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਨਮ ਆਧਾਰਿਤ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਰਮ ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਇਕ ਦੁਨਿਆਵੀ ਨਿਯਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਤੈਅ ਕਰ ਸਕੇ। ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ ਪਾਸਿ॥

ਓਥੈ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ॥

ਓਥੈ ਖੋਟੇ ਸਟੀਅਹਿ ਖਰੇ ਕੀਚਹਿ ਸਾਬਾਸਿ॥

ਬੋਲਣੁ ਫਾਦਲੁ ਨਾਨਕਾ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਖਸਮੈ ਪਾਸਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ

—ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ*

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਵੀ ਸਨ। “ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਥ” ਦਾ ਵਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ‘ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ਼’ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ। ਉੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਇਸ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਇਕ ਬਾਣੀਕਾਰ, ਦਰਸ਼ਨਵੇਤਾ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਸੰਗਠਨ-ਕਰਤਾ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਸੰਪਾਦਕ, ਭਵਨ ਤੇ ਨਗਰ ਨਿਰਮਾਤਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਕੋਈ ਗੁੱਝੀ ਛੁਪੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੌਰਾਨ ਜੋ ਸਬਰ, ਸਿਦਕ, ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਲਈ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹਿਚਾਣ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਇੰਨੀ ਵਧੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ। ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਿਅੰਕਰ ਕਾਲ ਤੇ ਪਲੇਗ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਨਾਜ ਸਸਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਬੋਝ ਹੇਠ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ। ੧੫੯੮ ਈ: ਵਿਚ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨਾਲ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਤਕਲੀਫਾਂ

*ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ੧/੮, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: ੯੮੫੫੦-੫੭੬੨੪

ਵਿਚ ਭਾਈਵਾਲੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰਨ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਿਆਂ ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਭਯ ਭੰਜਨ, ਪਰ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰ, ਪਰ ਪੀਰ ਨਿਵਾਰਨ, ਹਰਿ ਸਮ ਉਦਾਰ ਅਤੇ ਮਹਾਦਾਨਿ ਆਦਿ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰੀ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ-ਕਥਾ, “ਤੁਜ਼ਕਿ-ਜਹਾਂਗੀਰੀ” ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਢੋਂਗ ਰਚਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਰਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰਿਆ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਫਰੇਬੀ ਤੇ ਫਰੇਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਉਸ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਗਰਮ ਸੀ। ਕਈ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ‘ਦੁਕਾਨ-ਏ-ਬਾਤਿਲ’ (ਝੂਠ ਦੀ ਦੁਕਾਨ) ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਇਹ ਫਤਵਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ‘ਦੁਕਾਨਿ-ਬਾਤਿਲ’ ਹੈ ਤੇ ਇੱਥੇ ਫਰੇਬੀ ਤੇ ਫਰੇਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਤੁਅਸਬੀ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੈਵੀ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਫਰੇਬ ਨਹੀਂ, ਸੱਚ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਫਰੇਬ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ “ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ” ਦਾ ਸਬਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਐਸੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਸੱਚ ਉੱਪਰ ਉਸਰੀਆਂ ਹਨ:

ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵ ਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ‘ਦੁਕਾਨ-ਏ-ਬਾਤਿਲ’ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੱਚ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਫਰੇਬੀ ਤੇ ਫਰੇਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉੱਚੀਆਂ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ, ਸਭ ਅਮਨ-ਅਮਾਨ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਐਸਾ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਸੁਖੀ ਵੱਸਦੀ ਸੀ:

ਮੈਂ ਬਧੀ ਸਚੁ ਧਰਮ ਸਾਲ ਹੈ॥ ਗੁਰਸਿਖਾ ਲਹਦਾ ਭਾਲਿ ਕੈ॥ (ਪੰਨਾ ੭੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਝੂਠ ਦਾ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਬੜਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ:

ਤਖਤੁ ਬਖਤੁ ਲੈ ਮਲਿਆ ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਵਾਪਾਰਿ ਸਪਤਾ। (ਵਾਰ ੨੪:੧੯)

ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੂਣੀ-ਚੌਣੀ ਸ਼ੋਭਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚੇ ਹਨ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਸੀ:

ਦੂਣੀ ਚਉਣੀ ਕਰਾਮਾਤਿ ਸਚੇ ਕਾ ਸਚਾ ਢੋਆ॥

ਚਾਰੇ ਜਾਗੇ ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਪੰਚਾਇਣੁ ਆਪੇ ਹੋਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ “ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਸਚੁ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ” ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭੱਟ ਕਲੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ (ਧਰਮੰ ਧੀਰ)। ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਉਲਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਦੇ ਝੰਡਾ-ਬਰਦਾਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਕੁਲਿ ਸੋਢੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਤਨੁ ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਅਰਜਨੁ ਹਰਿ ਭਗਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਬਿੰਬ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਉੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਇਖਲਾਕੀ, ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਅਲੰਕਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦਾ:

ਭਨਿ ਮਥੁਰਾ ਕਛੁ ਭੇਦੁ ਨਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਭੱਟ ਕਲੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ (ਸੰਤੋਖਿ ਸਮਾਚਰਿਓ), ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧ (ਬਿਮਲ ਬੁਧਿ), ਬੇਦਾਗ ਸ਼ਖਸੀਅਤ (ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ), ਦੈਵੀ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ (ਅਪਾਰੁ ਅਨੰਭਉ), ਲੰਮੀ ਨਦਰਿ ਭਾਵ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ (ਅਪਰੰਪਰੁ ਬੀਣਾ), ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਉਦਾਰਚਿਤ (ਹਰਿ ਸਮ ਉਦਾਰੁ), ਮਹਾਦਾਨੀ (ਮਹਾ ਦਾਨਿ), ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ (ਜਗ ਅਉਰੁ ਨ ਯਾਹਿ ਮਹਾ ਤਮ ਮੈ) ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ, ਜਿਸ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗਮੀ ਬੇਮਾਅਨੀ ਹਨ, “ਹਰਖਹੁ ਸੋਗਹੁ ਬਾਹਰਾ” ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਜਾਂ ਦੈਵੀ ਵਸਲ ਲਈ ਘਰ, ਪਰਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਹਠ-ਯੋਗ ਦਾ ਸਾਧਨ-ਸੰਨਿਆਸ, ਤਪ, ਵਰਤ, ਨੇਮ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਕ ਐਸੇ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ

ਇਕ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਤਮਿਕ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਸਹਿਜ-ਮਾਰਗ ਭਾਵ ਸਹਿਜ-ਜੋਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰਿਹਸਤ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਮੁੱਦਈ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਘਾਲ-ਕਮਾਈ ਤੇ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਰਜੀਹ ਹੈ। ਮਿਹਨਤ-ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਤੇ ਰੁਤਬਿਆਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ “ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸ” ਭਾਵ ਅਮੀਰੀ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਤੇ ਉੱਚੇ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਵੱਸ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ, ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਸ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਜੋਗ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਤਿਕਾਰ, ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਰੁਤਬਾ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਸਿੱਖ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਸੱਵਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭੱਟ ਹਰਬੰਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਵਾਲੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਖਤ, ਸਿੰਘਾਸਨ, ਚਵਰ, ਛਤਰ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਤਖਤਿ ਬੈਠਾ ਅਰਜਨ ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਖਿਵੈ ਚੰਦੋਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ “ਤਖਤੁ ਬਖਤੁ ਲੈ ਮਲਿਆ” ਤੇ “ਅਬਚਲੁ ਰਾਜੁ” ਦੇ ਸੰਬੋਧਨ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰੂਪ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਭਿੰਨਤਾ ਸੀ। ਭੱਟ ਕਲੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਜ ਜੋਗ (ਸਹਜਿ ਜੋਗੁ ਨਿਜੁ ਪਾਇਯਉ) ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਰਾਜ ਮਹਿ ਜੋਗ’ ਨੂੰ ਕਮਾਇਆ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਰਾਜ ਜੋਗ ਰਸੁ’ ਜਾਣਿਆ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਤ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਰਾਜ-ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ” ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੈਵੀ ਉਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ। “ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ” ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਗੁਰ-ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ” ਦੀ

ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਬਦੀ-ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਜਗਤ ਗੁਰੂ” ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

—ਜਗਤੁ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਉ॥ (ਵਾਰ ੨੪:੨)

—ਜਾਹਰ ਪੀਰ ਜਗਤੁ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ॥ (ਵਾਰ ੨੪:੩)

ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੈਵੀ-ਜਹਾਜ਼ (ਹਰਿ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ) ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ “ਕਲਜੁਗਿ ਜਹਾਜੁ ਅਰਜੁਨੁ ਗੁਰੂ ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸ੍ਰਿ ਲਗਿ ਬਿਤਰਹੁ” ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਜਗਤ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਹਿੱਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

ਰਾਮਦਾਸਿ ਗੁਰੂ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਗੁਰ ਜੋਤਿ ਅਰਜੁਨ ਮਾਹਿ ਧਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਭੱਟ ਹਰਬੰਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਕੌਮ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਹੱਦ-ਬੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ:

ਛਤ੍ਰੁ ਸਿੰਘਾਸਨੁ ਪਿਰਥਮੀ ਗੁਰ ਅਰਜੁਨ ਕਉ ਦੇ ਆਇਅਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਮੁਕਤੀਦਾਇਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜਪੁਉ ਜਿਨ੍ਹ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਫਿਰਿ ਸੰਕਟ ਜੋਨਿ ਗਰਭ ਨ ਆਯਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸ਼ਖਸੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਗੈਰ-ਸ਼ਖਸੀ ਹੈ। ਗੁਰਿਆਈ ਲਈ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬਾਨ ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਿੰਨ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ‘ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ’ ਦੇ ਹੀ ਵਾਹਨ ਤੇ ਵਾਰਿਸ ਸਨ। ‘ਜੋਤਿ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਕ ਵਿਸਥਾਰਨ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਭਾਵੇਂ ਵਿਘਟਨਕਾਰੀ ਤੱਤਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੀਣਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਹਥਿਆਉਣ ਦੇ ਬਥੇਰੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਜੋਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਸੰਗਠਨਾਤਮਿਕ ਏਕੇ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸੇ ‘ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ’ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਪੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਤੇ

ਰੱਬ ਵਿਚਕਾਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:
ਪਰਤਛਿ ਰਿਦੈ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕੈ ਹਰਿ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਵਾਸੁ ਲੀਅਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਦੈਵੀ-ਜੋਤਿ ਦੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਗਤ ਸਫਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਚਮ ਨਾਨਕ ਦੇ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਬਲਕਿ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ॥

ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ॥

ਅੰਗਦਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਅਮਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਥਿਰੁ ਕੀਅਉ॥

ਅਮਰਦਾਸਿ ਅਮਰਤੁ ਛਤ੍ਰੁ ਗੁਰ ਰਾਮਹਿ ਦੀਅਉ॥

ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਦਰਸਨੁ ਪਰਸਿ ਕਹਿ ਮਥੁਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਯਣ॥

ਮੂਰਤਿ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨੁ ਪਿਖਹੁ ਨਯਣ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਅਕਾਲੀ ਜੋਤਿ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਗਤ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਾਵਨ ਜੋਤਿ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ “ਚਾਰੇ ਜਾਗੇ ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਪੰਚਾਇਣੁ ਆਪੇ ਹੋਆ” ਦੀ ਉਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਹੀ ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਵਾਰਿਸ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ “ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਥ” ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹ ਖ਼ਿਤਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੱਟ ਕਲੂ ਜੀ ਨੇ “ਤੈ ਜਨਮਤ ਗੁਰਮਤਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਣਿਓ” ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੇ ਕਈ ਅਨੂਠੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਮੂਲੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਭੱਟ ਕਲੂ ਜੀ ਨੇ “ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਪਰਕਾਸਿਓ ਹਰਿ ਰਸਨ ਬਸਾਯਉ” ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉੱਪਰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਭੱਟ ਹਰਬੰਸ ਜੀ ਨੇ “ਨਿਤ ਪੁਰਾਣ ਬਾਚੀਅਹਿ ਬੇਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਮੁਖਿ ਗਾਵੈ” ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਲਾਸਾਨੀ ਸੰਪਾਦਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਸੂਝ, ਕਾਰਜ-ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਵਿਧੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ, ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਥਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ ਜੋ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਰੁਚੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰਬਾਣੀ ਭੰਡਾਰੁ ਭਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਕਥਾ ਰਹੈ ਰੰਗ ਰਤਾ। (ਵਾਰ ੨੪:੧੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਫੈਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤਕ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੁਹਸਿਨ ਫਾਨੀ ਨੇ ਵੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ। ਭੱਟ ਕਲੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰ ਵਜੋਂ ਕੀਰਤੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ:

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਜਾਸੁ ਜਗ ਅੰਦਰਿ ਮੰਦਰਿ ਭਾਗੁ ਜੁਗਤਿ ਸਿਵ ਰਹਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਧੀਨ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਤਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਉਦੈ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ:

ਉਗਵਣਹੁ ਤੈ ਆਥਵਣਹੁ ਚਹੁ ਚਕੀ ਕੀਅਨੁ ਲੋਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ, ਨੇ “ਪੰਜਾਬੈ ਗੁਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ” ਅਤੇ “ਨਗਰਿ ਨਗਰਿ ਮੈ ਸਹੰਸ ਸਿਖ ਦੇਸ ਦੇਸ ਲਖੇਸਰੁ” ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਵਿਕਾਸ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਸੀ।

ਭੱਟ ਕਲੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਫੇਰਦੇ। ਉਹ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਟੱਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਨੇਜ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰੁ ਅਰਜਨੁ ਪੁਰਖੁ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਪਾਰਥਉ ਚਾਲੈ ਨਹੀ॥

ਨੇਜਾ ਨਾਮ ਨੀਸਾਣੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰਿਅਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰੇਬੀ, ਨਾਮ-ਧਰੀਕ ਗੁਰੂ ਤੇ ਝੂਠ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਸਿਦਕ ਦੇ ਨਿਰਭਉ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੀ ਸਾਖਿਆਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਖਸੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ “ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਣੀ” ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ

-ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਅਰਥਾਤ ਦਰਸ਼ਨ (Philosophy) ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਅਨੁਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਲਟੇਅਰ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਪਾਠਕ ਵੀ ਸੀ, ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ:

“The discovery of what is true and the practices of what is good are the most important objects of philosophy.”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਲਟੇਅਰ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਭਲਾਈ 'ਚ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਭਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਚ ਹੈ। ਥਾਮਸਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

“Philosophy consists not in the airy schemes of idle speculation, the rule of conduct of all social life is her great province.”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਹਵਾਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੱਚ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ।

ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੀਆਂ ਉਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੋਖਲਿਆਂ ਤੇ ਸਹਿਮ ਦੇ ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬੇਚੈਨੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਤਾਕਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਅਮੁੱਕ ਸੋਮਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਬੌਧਿਕ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਸੋਝੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤੀਬਰ ਲੋਚਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਰੂਹਾਨੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਦਿੱਖ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭਰੋਸੇ ਹੀਣਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ “ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ” ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਰਚਨਾ, ਜਗਤ ਪ੍ਰੀਤ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ, ਹਰਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਜੀਵਨ-ਸ਼ਕਤੀ, ਨਿਰਭੈ ਪਦ ਆਦਿ

*੮੯੭, ਵੇਜ਼ ੧੦, ਮੁਹਾਲੀ।

ਬਾਰੇ ਦੱਸੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਾਂਗੇ :

ਜਗ ਰਚਨਾ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਇਹ ਰਚਨਹਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ “ਸਾਧੋ ਰਚਨਾ ਰਾਮ ਬਨਾਈ” ਇਹ ਰਚਨਾ ਸਦੀਵੀਂ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ “ਜੇ ਦੀਸੈ ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ” ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਹੈ- “ਜਗ ਰਚਨਾ ਸਭ ਝੂਠ ਹੈ” ਜਗਤ (ਮਿਥਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਮਾਤਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮੰਨਣਾ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਜਗਤ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਿਉਂ ਝੂਠ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਕੱਚੇ ਤੇ ਝੂਠੇ ਹੋਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਅਪਨੇ ਹੀ ਸੁਖ ਸਿਉ ਸਭ ਲਾਗੇ ਕਿਆ ਦਾਰਾ ਕਿਆ ਮੀਤ॥ (ਪੰਨਾ ੫੩੬)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: “ਇਹ ਜਗਿ ਮੀਤੁ ਨ ਦੇਖਿਓ ਕੋਈ” ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਹੰਸ ਕਾਇਆ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀ ਨਾਰ ਜੋ ਬੜੇ ਹਿੱਤ ਨਾਲ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ “ਪ੍ਰੇਤ ਪ੍ਰੇਤ ਕਰਿ ਭਾਗੀ” ਹੈ।

ਹਰਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, “ਬਾਹਰਿ ਭੀਤਰਿ ਏਕੋ ਜਾਨਹੁ ਇਹੁ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਬਤਾਈ” ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੀ ਭਾਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿਚ, ਫੁੱਲ ਵਿਚ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਂਗ ਵੱਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ‘ਰਹੱਸ’ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਾਮ ਮਾਰਗ ‘ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ-ਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੀ ਵਿਆਪਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗੋਚਰ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਇਸੇ ਮਤ ਦੀਆਂ ਲਖਾਇਕ ਹਨ:

-ਕਾਹੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ॥

ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਖਾ ਤੋਹੀ ਸੰਗਿ ਸਮਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੮੪)

-ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ ਤਹ ਨਹੀ ਬਿਓਗੁ॥ ਤੈਸਾ ਸੁਵਰਨੁ ਤੈਸੀ ਉਸੁ ਮਾਟੀ॥

ਤੈਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤੈਸੀ ਬਿਖੁ ਖਾਟੀ॥ ਤੈਸਾ ਮਾਨੁ ਤੈਸਾ ਅਭਿਮਾਨੁ॥

ਤੈਸਾ ਰੰਕੁ ਤੈਸਾ ਰਾਜਾਨੁ॥ ਜੋ ਵਰਤਾਏ ਸਾਈ ਜੁਗਤਿ॥

ਨਾਨਕ ਓਹੁ ਪੁਰਖੁ ਕਹੀਐ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੭੫)

ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ‘ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ’ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸਾਧੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ “ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੋਨੋ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਨੈ” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਧੂ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ “ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ” ਵਿਚ ਹੇਠ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ:

-ਜੇ ਨਰੁ ਦੁਖ ਮੈ ਦੁਖੁ ਨਹੀ ਮਾਨੈ॥

ਸੁਖ ਸਨੇਹੁ ਅਰੁ ਭੈ ਨਹੀ ਜਾ ਕੈ ਕੰਚਨ ਮਾਟੀ ਮਾਨੈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੩੩)

—ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗੈ ਜਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ॥

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜਿਹ ਪਰਸੈ ਨਾਹਨਿ ਤਿਹ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਵਾਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੬੩੩)

ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਡੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਨ, ਨਾ ਅਪਮਾਨ, ਨਾ ਹਰਖ, ਨਾ ਸੋਗ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਖਿੱਚੋਤਾਣ, ਦਵੰਦ-ਗਸ਼ਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਤੁਲਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੂਲ ਫਲਸਫੇ ਸਬੰਧੀ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦੋ ਅਜਿਹੇ ਤੱਤ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਦਗੁਣ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ “ਜਿਹਿ ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਤਜੀ ਸਭ ਤੇ ਭਇਓ ਉਦਾਸੁ” ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਉਪਰਾਮਤਾ ਜਾਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੀ ਦੀ ਗਤਿ ਦਾ ਫਿਰ ਵੀ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਹਰਿ ਕੀ ਗਤਿ ਨਹਿ ਕੋਊ ਜਾਨੈ॥

ਜੋਗੀ ਜਤੀ ਤਪੀ ਪਚਿ ਹਾਰੇ ਅਰੁ ਬਹੁ ਲੋਗ ਸਿਆਨੇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੩੭)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀ (ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ) ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ: ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਹੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖਾਵਾਂ, ਉਪਯੋਗੀ ਤੇ ਸਹਿਜਪੂਰਣ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ “ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗੈ ਜਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ” ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਮਾਨ ਤੇ ਮੋਹ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਮਿਟਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਊਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੈ। ਜੇ ਵਸਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੋਭ ਲਈ ਉਕਸਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਤੇ ਆਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ। ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਕਰਮ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਖੋਜ

– ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ*

ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਟਕਸਾਲੀ ਨਮੂਨਾ ਸਨ। ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪੰਡਿਤ, ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਪੁੰਨ ਅਤੇ ਵੱਡ-ਅਕਾਰੀ ਕਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ-ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਮਵਰ ਸਿੱਖਾਂ, ਜੋ ਇਤਫਾਕ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰਚੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ” ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਉਪਰੋਕਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇਕ ਕਬਿੱਤ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਬੰਦ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਰਣ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚਣਾ:

ਛਾਇ ਜਾਤੀ ਏਕਤਾ ਅਨੇਕਤਾ ਬਿਲਾਇ ਜਾਤੀ,

ਹੋਵਤੀ ਕੁਚੀਲਤਾ ਕਤੇਬਨ ਕੁਰਾਨ ਕੀ।

ਪਾਪ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਕ ਜਾਤੇ ਧਰਮ ਧਸਕ ਜਾਤੇ,

ਬਰਨ ਗਰਕ ਜਾਤੇ ਸਹਿਤ ਬਿਧਾਨ ਕੀ।

ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਦੇਹੁਰੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੂਰ ਹੋਤੇ,

ਰੀਤ ਮਿਟ ਜਾਤੀ ਕਥਾ ਬੇਦਨ ਪੁਰਾਨ ਕੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਵਨ ਧਰਮ ਸੂਰ,

ਮੂਰਤ ਨ ਹੋਤੀ ਜਉ ਪੈ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਾਨ ਕੀ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਣ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਧਾ ਜਿਹਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ

*ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਮੋ: ੯੮੮੮੯-੩੯੮੦੮

ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸ਼੍ਰੋਤ ਗ੍ਰੰਥ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਕੁਝ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਕੋਣ ਅਤੇ ਮਨਸ਼ਾ ਮੁਤਾਬਕ ਵਰਤਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ” ਅਤੇ “ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥਾਂ” ਵਿਚ ਇਹੋ ਵਿਧੀ ਅਪਨਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲਈ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮਿਥਿਹਾਸੀਕਰਨ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਅਣਡਿੱਠ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਨੇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਰਲ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਟੀਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਧਾਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ” ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ “ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ” ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਨਵੀਨ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਨਾਲ ਖੋਜ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪਾਦਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ੧੯੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵੱਲੋਂ ਚੌਦਾਂ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ ਭੂਮਿਕਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਬਾਕੀ ਤੇਰਾਂ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਹਿਤ ਮੂਲ ਪਾਠ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸਦੀਵੀਂ ਅਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਪ੍ਰਤੀ ਗਿਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਗਿ. ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਨੂਰ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਹੋਈ, ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੯੬੬ ਈ: ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕ “ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਚੂੜਾਮਣਿ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ

ਸਿੰਘ ਜੀ” ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ, ਇੰਜ ਖੋਜ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲ ਨਿਕਲੀ। ਖੋਜ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਯਤਨ ਉਪਾਧੀ ਨਿਰਪੇਖ ਸਨ। ਸ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ “ਮਹਾਂਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ” (੧੯੬੪ ਈ:) ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਰੰਭਲੇ ਯਤਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੋਜ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਉਪਾਧੀ ਸਾਪੇਖ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਡਾ. ਜੈ ਭਗਵਾਨ ਗੋਇਲ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ “ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਔਰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਕੇ ਕਾਵਯ ਤਤਵੇਂ ਕਾ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ: ਛੰਦ ਔਰ ਅਲੰਕਾਰ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੇ” ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪੀ ਐੱਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਨੂੰ ੧੯੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੋ ੧੯੭੦ ਈ: ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਡਾ. ਗੋਇਲ ਦੀਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਹਨ : “ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ” (ਸੰਖਿਪਤ) ਅਤੇ “ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ” (੧੯੯੨ ਈ:) ਪੀ ਐੱਚ. ਡੀ. ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਡਾ. ਸਾਬਿੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ ਦਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ Historical analysis of Nanak Parkash ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ੧੯੯੩ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਪਾਧੀ ਸਾਪੇਖ ਖੋਜ ਵਿਚ ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਡਾ. ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਕਾਹਲੋਂ) ਦਾ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ” (੧੪ ਜਿਲਦਾਂ) ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੂਚਕ ਤਤਕਰਾ, ਸਣੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਟਿਪੈਂਡ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਜੋ “ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਅਨੁਕ੍ਰਮਣਿਕਾ” ਨਾਂ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ੧੯੯੮ ਈ: ਵਿਚ ਛਪ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਉਪਾਧੀ ਨਿਰਪੇਖ ਖੋਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਡਾ. ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕ “ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਸੰਸਾਰ” (੧੯੯੧ ਈ:) ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖ ਦਰਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਡਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਇਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ, ਦਰਸ਼ਨ, ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਭਾਂਤ ਦੀ ਇੰਨੀ ਸਮੱਗਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਕਈ ਖੋਜ ਵਿਸ਼ੇ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਦੁਸ਼ਵਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾਵਾਨ ਖੋਜਕਾਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਸਕਣ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਕੁਝ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਲੱਭਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਇੰਜੀ: ਸ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ “ਸਾਹਿਤ ਗਗਨ ਦੇ ਸੂਰਜ : ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ” ਪੁਸਤਕ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ ਸੇਵਾ, ਕਾਵਿ ਕੌਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਸ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣਾ ਖੇਤਰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪਿਤਾ ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖੜਗ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਭਾਂਤ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਨ, ਛਾਪਣ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਖੋਜ ਦੀ ਜਾਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਸੇ ਜਾਗ ਅਤੇ ਸ਼ੌਂਕ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ੨੫ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੇਖ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਛੇ ਲੇਖ ਸਵਰਗੀ ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖੜਗ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਜੀਵਨੀਮੂਲਕ ਵੇਰਵਿਆਂ, ਤਤਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ ਸੇਵਾ, ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਖੜਗ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ ਬਾਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਰ ਇਕ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਨਿਰਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੁਯੋਗ ਖੋਜਕਾਰ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਪੂਰਵਲੇ ਖੋਜਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾ ਕੇ ਬੜੇ ਪੁਖਤਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਛੇ ਲੇਖ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਲੇਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹਨ। ਸਵਰਗੀ ਖੜਗ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਦੀ ਚੇਟਕ ਗਿ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਗਾਈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਸੀ। ਗਿ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਛਪਵਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਗਿ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ. ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਭਰਤ) ਦਾ ਇਕ ਭਰਵਾਂ ਲੇਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜੋ ਖੋਜ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੈ। ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖੜਗ ਹੁਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਤਿੰਨ ਜੀਵਨੀ-ਮੂਲਕ ਲੇਖ ਹਨ। ਡਾ. ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਰਾਮ ਮੂਰਤੀ, ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਆਸ਼ਾ ਨੰਦ ਵੋਹਰਾ, ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ (ਸੱਗੂ) ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ। ਇੰਜੀ: ਸ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੇਖ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, “ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼” ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ “ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ” ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਇੰਜੀ: ਸ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ, ਲਗਦੀ ਵਾਹੇ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰ ਜੋੜਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਧਾ ਹੈ।

ਉੱਘੇ ਗ਼ਦਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ

-ਸ਼੍ਰੀ ਦਲਜੀਤ ਰਾਏ ਕਾਲੀਆ*

ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ ਸਾਨਫਰਾਂਸਿਸਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਉੱਘੇ ਗ਼ਦਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੮੯ ਈ: ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਖੁਖਰਾਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੋਗਾ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਉਹ ੧੯੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਘੁੱਮਦੇ ਘੁੱਮਾਉਂਦੇ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਬਣਨ 'ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਛਿੜਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਗ਼ਦਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ੨੮ ਜੁਲਾਈ ਅਤੇ ੪ ਅਗਸਤ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੇਖ ਛਾਪੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗ਼ਦਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਦੂਰ ਪੂਰਬ ਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ ੨੯ ਅਗਸਤ, ੧੯੧੪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ੩ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਗ਼ਦਰੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਕਦੀ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਫੰਡ ਵਾਸਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਅਪੀਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਫੰਡ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਪਰ ਉਹ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਢੁਕਵੀਂ ਰਕਮ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਰਾਇ ਅਤੇ ਮਤਭੇਦ ਸਨ। ਫੇਰ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਕੁਝ ਡਾਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ ਕਲਾਂ, ਸ. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੰਘਵਾਲ, ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ, ਸ. ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ, ਸ. ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੱਚਰਭੰਨ, ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਸੁਰਸਿੰਘੀਆ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਸਨ। ੨੩ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ੩ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੧੫ ਤਕ ਗ਼ਦਰੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜ ਡਾਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਸਿਰ ੧੨ ਡਾਕੇ ਮੜ੍ਹੇ।

*ਮਕਾਨ ਨੰ: ੨੬੬, ਵਾਰਡ ਨੰ: ੧੫, ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ- ੧੪੨੦੪੭, ਮੋ: ੯੪੧੭੪-੫੫੯੬੮

ਇਨ੍ਹਾਂ ਡਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਚੱਬਾ ਦੇ ਡਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਰੱਖਾ ਅਤੇ ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ੨੧ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੧੫ ਈ: ਦਾ ਦਿਨ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਰੀਖ਼ ਬਦਲ ਕੇ ੧੯ ਫਰਵਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ੧੯ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਗ਼ਦਰੀ ਫਿਰੋਜਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਸਦਕਾ ਗੋਰੀ ਸਰਕਾਰ ਚੁਕੰਨੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੀ। ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ ਅਤੇ ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟੀ, ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਗਏ। ਹੋਰ ਗ਼ਦਰੀ ਵੀ ਖਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ, ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟੀ ਅਤੇ ਸ. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੰਘਵਾਲ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਨਾਰਕਲੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਵਿਚ ਥਾਣੇਦਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਮੂਸਾ ਅਤੇ ਹਵਾਲਦਾਰ ਮੋਹਸਮ ਅਲੀ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਸਤੌਲ ਨਾਲ ਥਾਣੇਦਾਰ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੋਲੀ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੇ ਸੱਜੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਵੱਜੀ। ਉਸ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਹਵਾਲਦਾਰ ਅਲੀ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ। ਤਿੰਨੇ ਗ਼ਦਰੀ ਮੌਕਾ-ਏ-ਵਾਰਦਾਤ ਤੋਂ ਦੌੜ ਗਏ। ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੈਰ ਫਿਸਲ ਗਿਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਧਾੜ ਆ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਥੀ ਦੌੜਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ “ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ” (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਵਿਚ ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ: “੨੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਮੂਸਾ ਨੰਦ ਤੇ ਹਵਾਲਦਾਰ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਸਪੈਸ਼ਲ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਦੇਖ ਸਕਣ ਕਿ ਕੋਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬਚ ਨਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਇਕ ਟਾਂਗੇ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਨੂੰ ਲਈ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਖਰਾਣਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਸਤੌਲ ਕੱਢੀ 'ਤੇ ਹਵਾਲਦਾਰ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਖਾਈ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਫੜਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਸਾਥੀ ਸ. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੰਘਵਾਲ ਤੇ ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟੀ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹੈਂਡ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ

ਗਿਆ। ਸਾਥੀ ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਚਾਮਿੰਡਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ “ਲਹੂ ਭਿੰਨੀਆਂ ਯਾਦਾਂ” ਦੇ ਸਫਾ ੬੦ ਅਤੇ ਸੰਤ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਜਨੇਤਪੁਰਾ ਦੇ “ਮਾਲਵਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ” ਦੇ ਸਫਾ ੩੪੮ ਅਨੁਸਾਰ : ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਆਈ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਪੁੱਤ ਕੰਮ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੁਲਕ ਲਈ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਾਂ ਹੁਣ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੜ ਜਾਵਾਂਗੇ।” ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮਾਤਾ ਜੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਬੰਬ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰ ਦੇ ਮਾਰ ਦੇਵੀਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਆਪਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੱਦ ਛੇ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਮੋਗੇ ਦੇ ਇਕ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ 'ਤੇ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਲੁੱਕ ਗਏ ਕਿ ਜੇ ਭਰਾ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਚੱਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੨੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੧੫ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਸਾਥੀ ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਚਾਮਿੰਡਾ “ਲਹੂ ਭਿੰਨੀਆਂ ਯਾਦਾਂ” ਦੇ ਸਫਾ ੫੯-੬੦ 'ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਜ਼ਵੀਂ ਜੁਬਾਨ ਉੱਤੇ, ਗੁੰਜ ਗਦਰ ਦੀ ਮੈਂ ਚੜ੍ਹੀ ਦੇਖੀ।
 ਸੰਥਾ ਮੈਂ ਕੀ ਲਈ ਜੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ, ਅੱਜ ਤਕ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਰੜੀ ਦੇਖੀ।
 ਵੇਖੀ ਬੀਰਤਾ ਬੜੀ-ਬੇ-ਹੱਦ ਵੇਖੀ, ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘੜੀ ਦੇਖੀ।
 ਪੁਲਸੀ ਧਾੜ ਜਾਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਆ ਕੇ, ਗੋਲੀ ਝੱਟ ਪਿਸਤੌਲ ਦੀ ਜੜੀ ਦੇਖੀ।
 ਫਾਂਸੀ ਘਰ ਦੇ ਵਿਚ ਖਲੋਕੇ ਤੇ, ਦਿੱਤੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਿਲਬਰੀ ਦੇਖੀ।
 ਛੇਕੜ ਲੰਮੀ ਸੁਲੰਮੀ ਦੇਹ ਸਾਥੀ, ਤਖ਼ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਦੇਖੀ।
 ਰੂਹ ਰੰਗਲੀ ਛੱਡਕੇ ਪੁਤਲੇ ਨੂੰ, ਸੱਚ-ਖੰਡ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਥੜ੍ਹੀ ਦੇਖੀ। ■

ਹਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗਜ਼ਬ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਅਬੋਹਰ ਹਲਕਾ ਵਿਖੇ ਜਥੇ: ਕੌਰ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਦਕਾ ਮਿਤੀ ੧੦ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੪ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬਹਾਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੯੪ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਮਾਰਚ ੨੦੧੪ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਨਿਯਮਾਵਲੀ : ਖੋਜ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ

—ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਇਨਿ ਸਚੁ ॥

ਜੋ ਮਰਿ ਜੰਮੇ ਸੁ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਫਰੀਦਕੋਟ ਸਟੀਕ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੯੮੦

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਤੋਂ ਹੈਂ, ਹੇ ਸਤਯ ਰੂਪ ਜੋ ਤੁਝੇ ਧਯਾਉਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਤਯ ਹੈਂ, ਜੋ ਮਨਮੁਖ ਕਚੋਂ ਸੇ ਭੀ ਕਚੇ ਹੈਂ ਭਾਵ ਅਨੀਸਰਬਾਦੀ ਹੈਂ ਸੋ ਜਨਮਤੇ ਮਰਤੇ ਹੈਂ॥

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ, ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਚੌਥੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੩

ਸਤਿਗੁਰ ਦੇਵ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਸਚੁ=ਨਿਸਚੇ ਕਰਕੇ ਸੱਚੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜੋ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਚੁ= ਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਕੇ, ਕੱਚੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਨਿ=ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਜੰਮਦੇ ਮਰਦੇ ਹਨ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਦੂਸਰੀ ਸੈਂਚੀ, ਪੰਨਾ ੪੬੩

ਹੇ ਨਾਨਕ, ਜੋ ਇਸ ਸੱਤਯ ਕਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਔਰ ਇਸੇ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਵੇ ਭੀ ਸੱਚੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋ ਇਸੇ ਨਹੀਂ ਪਹਿਚਾਨਤੇ ਔਰ ਆਵਾਗਵਨ ਮੇਂ ਭਟਕਤੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ, ਵੇ ਕੱਚੇ ਸੇ ਭੀ ਕੱਚੇ ਹੈਂ॥

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੫੯੪

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜੋ) ਸੱਚੇ (ਪ੍ਰਭੂ) ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਉਹ) ਸੱਚੇ ਹਨ। ਜੋ ਮਰ ਕੇ ਜੰਮਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੱਚੇ ਹਨ।

*ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੫੧

**ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ, ਸੈਂਚੀ ੩, ਪੰਨਾ ੧੩੦੫**

ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੱਚੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਸੱਚੇ ਹਨ। ਜੇਹੜੇ
ਮਨਮੁਖ ਕਚ ਤੋਂ ਵੀ ਕੱਚੇ ਹਨ, ਉਹ ਜੰਮਦੇ ਮਰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਪੰਨਾ ੪੬੩

੨੧. ਜੋ ਇਸ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭੀ ਅਸਲੀ ਹਨ; ਜੋ ਇਸ
ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋਏ ਆਵਾ-ਗਉਣ ਵਿਚ ਪਏ ਭਟਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਭੀ
ਕੱਚੇ ਹਨ।

**ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੋਥੀ
ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੧੭**

ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ - ਨਿਰੋਲ ਕੱਚੇ ।੧।

ਹੇ ਨਾਨਕ! ਜੋ ਜੀਵ ਉਸ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭੀ ਉਸ
ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ; ਪਰ ਜੋ ਜੰਮਣ ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ, ਉਹ (ਅਜੇ) ਬਿਲਕੁਲ
ਕੱਚੇ ਹਨ (ਭਾਵ, ਉਸ ਅਸਲ ਜੋਤ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੋਏ) ।੧।

**ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ
ਅਧਿਐਨ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਛੇਵਾਂ, ਪੰਨਾ ੧੬੭**

ਉਚਾਰਨ ਸੇਧ: ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ: ਕਈ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ‘ਕਚੁਨਿ ਕਚੁ’ ਪਾਠ
ਪਦ-ਛੇਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਜੋ ‘ਕਚੁ’ ਚੱਚੇ ਨੂੰ ਔਂਕੜ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਥਾਂ
ਇਸ ਦੀ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਥੇ ‘ਕਚੁ’ ਦੇ ਚੱਚੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਔਂਕੜ
ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’ ਪਾਠ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ
ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਅੱਗੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਨਾਨਕ (ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਜੀਵ) ਸਚੁ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਨੂੰ
ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ (ਉਹ) ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ (ਜੀਵ) ਮਰ ਕੇ (ਫਿਰ) ਜੰਮਦਾ
ਹੈ (ਭਾਵ ਆਵਾਗਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਉਹ ਕੱਚਾ ਨਿਰੋਲ ਕੱਚਾ ਹੈ।

**ਸ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ, ਵਾਲੀਅਮ ੩, ਪੰਨਾ
੧੫੨੭**

ਨਾਨਕ, ਸੱਚੇ ਹਨ ਉਹ, ਜੋ ਸਤਿਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ
ਜੰਮਦੇ ਅਤੇ ਮਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕੂੜਿਆਂ ਦੇ ਪਰਮ ਕੂੜੇ ਹਨ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਸਫਾ ੨੧੬

ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ਦੇਖੇ ਕਚਨਕਚ “ਜੇ ਮਰਿ ਜੰਮੇ ਸੁ ਕਚੁਨਿਕਚੁ” (ਵਾਰ ਆਸਾ)
ਕਚਨ ਕੱਚ- ਵਿ. ਕੱਚੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਚਾ, ਅਤਿ ਕੱਚਾ, ਮਹਾਨ ਕੱਚਾ, ਅਤਯੰਤ
ਚਲਾਇਮਾਨ।

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ, ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੭੫

ਨਿਕਚ. ਬਿਲਕੁਲ ਕੱਚਾ, ਜੋ ਮਰਿ ਜੰਮੇ ਸੁ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ। ਵੇਖੋ ਕਚ।

ਕਚੁ. (ਸੰ.। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਾਚ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੱਚ। ਹਿੰਦੀ ਕਾਂਚ। ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ
ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਛੇਤੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋ
ਗਿਆ ਜੋ ਪੱਕਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰੇ, ਕਚ ਸਸਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਕੱਚ ਦਾ ਅਰਥ ਬੇਮੁੱਲਾ
ਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ)।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ, ਟਕਸਾਲ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ, ਪੰਨਾ ੩੪੯

ਕਚੁਨਿ ਕਚੁ- ਕੱਚ ਤੋਂ ਵੀ ਕੱਚਾ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੀਚਾਰ:- ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਦ ਛੇਦ ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’
ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਕੱਚੇ, ਨਿਰੋਲ ਕੱਚੇ ਭਾਵ ਬਹੁ- ਵਚਨ
ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ “ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼” ਦੇ ਸਫਾ ੨੧੬ ‘ਤੇ ‘ਕਚੁ
ਨਿਕਚੁ’ ਤੇ ਫਿਰ ਦੇਖੋ ‘ਕਚਨਕਚ’ “ਜੇ ਮਰਿ ਜੰਮੇ ਸੁ ਕਚੁਨਿਕਚੁ” (ਵਾਰ
ਆਸਾ)। ਕਚਨ ਕੱਚ- ਵਿ. ਕੱਚੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਚਾ, ਅਤਿ ਕੱਚਾ, ਮਹਾਨ ਕੱਚਾ, ਅਤਯੰਤ
ਚਲਾਇਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਪਦ ਅਰਥ ਸਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਦ-ਛੇਦ ਰਲਗਡ
ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਭੰਬਲਭੂਸੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਡਿਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਨੇ ਪਦ-ਛੇਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੋਵੇਂ ਸਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ,
ਟਕਸਾਲ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਠ ਪਦ-ਛੇਦ ‘ਕਚੁਨਿ ਕਚੁ’ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਅਰਥ
‘ਕੱਚ ਤੋਂ ਵੀ ਕੱਚਾ’ ਸਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ‘ਕਚੁ’ ਦੇ ਚੱਚੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਔਂਕੜ ਲੱਗਾ
ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’ ਪਾਠ ਠੀਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ
ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਕਤੀ “ਜੇ ਮਰਿ ਜੰਮਹਿ ਕਾਚਨਿ ਕਾਚੈ” ਭਾਵ ਕੱਚਿਆਂ ਤੋਂ
ਕੱਚੇ ਬਹੁ ਵਚਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’ ਇਕ ਵਚਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ
ਕੱਚੇ ਤੋਂ ਕੱਚਾ ਹੈ। ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਅਰਥਾਂ
ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਮਝਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ:

੧. ਅੰਧਾ ਕਚਾ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ ੨੫)

੨. ਜੋ ਮਰਿ ਜੰਮੇ ਸੁ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)

੩. ਕਥਨੀ ਬਦਨੀ ਕਰਤਾ ਫਿਰੈ ਹੁਕਮੈ ਮੂਲਿ ਨ ਬੁਝਈ ਅੰਧਾ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੫੦੯)

੪. ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨੇ ਸੋ ਭਗਤੁ ਹੋਇ ਵਿਣੁ ਮੰਨੇ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੯੫੦)

੫. ਜੋ ਮਰਿ ਜੰਮਹਿ ਕਾਚਨਿ ਕਾਚੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’ ਚਾਰ ਵਾਰ ਆਇਆ ਹੈ।

੬. ਬਿਨੁ ਘਾਤਤ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੧)

ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਰਪਣ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ‘ਕਚ ਨਿਕਚ’ ਭਾਵ ਦੋਵੇਂ ਚੱਚੇ ਮੁਕਤੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਚੌਥੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’ ਛਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਫਿਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਹਉ ਤੁਧੁ ਆਖਾ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ ਤੂੰ ਸੁਣਿ ਸਿਖ ਹਮਾਰੀ॥

ਨਿੰਦਾ ਚਿੰਦਾ ਕਰਹਿ ਪਰਾਈ ਝੂਠੀ ਲਾਇਤਬਾਰੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਫਰੀਦਕੋਟ ਸਟੀਕ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੭੩

ਹੇ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ! ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋ ਕਹਤਾ ਹੂੰ ਮੇਰੀ ਸਿਖਯਾ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ॥
ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਅਰੁ (ਚਿੰਦਾ) ਉਸਤਤਿ ਕਰਤੀ ਹੈਂ ਔਰ ਝੂਠੀ (ਲਾਇਤਬਾਰੀ)
ਚੁਗਲੀ ਕਰਤੀ ਹੈਂ।

**ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ
ਭੰਡਾਰ, ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ ੨੯**

ਜੀਵ ਆਖਦਾ ਹੈ:- ਹੇ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ
ਸਿੱਖਿਆ ਸੁਣ ਲੈ। ਤੂੰ ਜੋ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਿਆ ਤੇ ਚਿੰਦਾ=ਉਸਤਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈਂ ਅਤੇ
ਝੂਠੀ ਤਬਾਰੀ=ਚੁਗਲੀ ਲਗਾਂਦੀ ਹੈ ਇਹ ਤੂੰ ਛੱਡ ਦੇ, ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਤੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਭੋਗਣਾ
ਪਏਗਾ।

**ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਡਾ. ਜੋਧ
ਸਿੰਘ, ਪਹਿਲੀ ਸੈਂਚੀ, ਪੰਨਾ ੧੫੫**

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ਰੀਰ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਕੋ ਸੁਣ ਜੋ ਮੈਂ ਤੁਜਸੇ ਕਰ ਰਹਾ ਹੂੰ। ਤੂੰ

ਦੁਸਰੇ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਮੇਂ ਧਿਆਨ ਲਗਾਏ ਰਹਤਾ ਹੈ ਔਰ ਝੂਠੀ ਚੁਗਲੀ ਕਰਤਾ ਰਹਤਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੨੧੭

ਹੇ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ (ਧਿਆਨ ਪੂਰਵਕ) ਸੁਣ। (ਤੂੰ) ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈਂ ਅਤੇ ਝੂਠੀ ਚੁਗਲੀ (ਲਾਇਤਬਾਰੀ) ਕਰਦੀ ਹੈਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ, ਸੈਂਚੀ ੨, ਪੰਨਾ ੪੫੬

ਜੀਵ ਆਖਦਾ ਹੈ:- ਹੇ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸੁਣ। ਤੂੰ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਿਆ ਅਤੇ ਚੰਦਾ=ਉਸਤਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈਂ ਅਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈਂ।

ਸੰਥਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੋਥੀ ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫

(ਕਾਇਆ ਪ੍ਰਤਿ) ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ, ਹੇ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ! ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਸਿਖਯਾ ਸੁਣ। (ਤੂੰ ਜੋ) ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਨੁਕਤਾ ਚੀਨੀ ਕਰਦੀ ਹੈਂ, ਅਤੇ ਜੋ ਝੂਠੀ ਚੁਗਲ ਖੋਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈਂ (ਇਹ ਸੁਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ)।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਪੰਨਾ ੧੫੫

੪. ਲਾਇਤਬਾਰੀ—ਇਤਬਾਰ ਦਾ ਅਭਾਵ; ਉਹ ਗੱਲ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਤਬਾਰ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ, ਚੁਗਲੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੨੬

ਲਾਇਤਬਾਰੀ—ਇਤਬਾਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉੱਦਮ, ਚੁਗਲੀ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਨਸੀਹਤ ਸੁਣ। ਤੂੰ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਿਆ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ (ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ) ਝੂਠੀ ਚੁਗਲੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈਂ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ

ਅਧਿਐਨ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਤੀਜਾ, ਪੰਨਾ ੬੪

ਫੁਟਕਲ:- ਲਾ-ਇਤਬਾਰੀ।

(ਜੀਉਤਾ ਆਖਦਾ ਹੈ) ਹੇ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ (ਕਿ) ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੁਣ! (ਤੂੰ) ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈਂ ਅਤੇ ਝੂਠੀ ਚੁਗਲੀ (ਕਰਦੀ ਹੈ)।

ਸ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ, ਵਾਲੀਅਮ ੨, ਪੰਨਾ ੫੧੮

ਹੇ ਮੇਰੀ ਦੇਹਿ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਨਸੀਹਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਸੁਣ ਕਰ। ਤੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਬਦਖੋਈ ਅਤੇ ਉਸਤਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈਂ ਅਤੇ ਕੂੜੀਆਂ ਚੁਗਲੀਆਂ ਖਾਂਦੀ ਹੈਂ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ, ਟਕਸਾਲ ਭਿੰਡਰ ਕਲਾਂ, ਪੰਨਾ ੨੬੭

ਲਾਇਤਬਾਰੀ- ਚੁਗਲੀ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਸਫਾ ੭੯੫

ਲਾਇਤਬਾਰੀ- ਸੰ. ਅਵਿਸ਼੍ਵਾਸ, ਇਅਤਬਾਰ ਦਾ ਅਭਾਵ। ੨. ਭਾਵ- ਚੁਗਲੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਦਾ ਇਅਤਬਾਰ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਨਿੰਦਾ ਚਿੰਦਾ ਕਰਹਿ ਪਰਾਈ ਝੂਠੀ ਲਾਇਤਬਾਰੀ” (ਗਉ ਮ: ੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼, ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੨੧੧੬

ਲਾਇਤਬਾਰੀ- ਇਤਬਾਰ ਦਾ ਅਭਾਵ, ਉਹ ਗੱਲ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ ਭਾਵ ਚੁਗਲੀ। “ਨਿੰਦਾ ਚਿੰਦਾ ਕਰਹਿ ਪਰਾਈ ਝੂਠੀ ਲਾਇਤਬਾਰੀ”

ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੦

ਚਿੰਦਾ- ਉਸਤਤਿ, ਲਾਇਤਬਾਰੀ- ਚੁਗਲੀ

ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ, ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੨੫੩

ਲਾਇਤਬਾਰ ਵਾ. ਬਿਸ਼੍ਵਾਸ ਰਹਿਤ ਜਿਸ ਕੇ ਕਹੇ ਕਾ ਬਿਸ਼੍ਵਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ਵਹੁ ਬੇਵਿਸ਼ਾਹਾ ਪੁਰਖ, ਯਥਾ- ਨਕੀ ਕਨੀ ਲਾਇਤਬਾਰ।

ਲਾਇਤਬਾਰੀ ਦੇ, ਬੇਬਿਸਾਹੀ, ਯਥਾ- ਕੰਨੀ ਸੂਤਕ ਕੰਨਿ ਪੈ ਲਾਇਤਬਾਰੀ ਖਾਹਿ॥ ਇਸ ਪੁਰਖ ਕੇ ਕਹੇ ਪੈ ਬਿਸ਼ਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਐਸੇ ਆਨ ਪੁਰਖੋਂ ਪਾਸ ਉਸ ਕੇ ਕਾਮ ਬਿਗਾੜਨੇ ਹੇਤ ਕਹਨਾ; ਕੋਈ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਚੁਗਲੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਸੇ ਕੋਸ਼ੋਂ ਸੇ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਾ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਪਾਰਸੀ ਕੇ ਕੋਸ਼ੋਂ ਮੇ ਲਾ ਕਾ ਅਰਥ ਬਿਨਾ ਹੈ, ਇਤਬਾਰੀ ਕਾ ਅਰਥ ਬਿਸ਼ਾਸਯੋਗ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ, ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੩੧੦

ਲਾਇਤਬਾਰੀ- ੧. ਜਿਸ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਮਾਤਬਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਯਥਾ- “ਨਿੰਦਾ ਚਿੰਦਾ ਕਰਹਿ ਪਰਾਈ, ਝੂਠੀ ਲਾਇਤਬਾਰੀ”। ਜੋ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਝੂਠੇ ਬੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਹਨ।

੧. ਨਿੰਦਕ ਲਾਇਤਬਾਰ ਮਿਲੇ ਹੜਵਾਣੀਐ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

੨. ਨਕਾਂੀ ਵਢਾਂੀ ਲਾਇਤਬਾਰ ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

੩. ਲਾੜੀ ਚਾੜੀ ਲਾਇਤਬਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੧)

੪. ਨਿੰਦਾ ਚਿੰਦਾ ਕਰਹਿ ਪਰਾਈ ਝੂਠੀ ਲਾਇਤਬਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੫)

੫. ਕੰਨੀ ਸੂਤਕ ਕੰਨਿ ਪੈ ਲਾਇਤਬਾਰੀ ਖਾਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਜ ਤੁਕਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ: ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਲਾਇ ਤਬਾਰੀ’ ਪਾਠ ਪਦ ਛੇਦ ਪਰ ਅਰਥ ਚੁਗਲੀ ਦਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਾਠ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਚੁਗਲੀ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਪਦ-ਛੇਦ ਲਾਇ-ਤਬਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲਾ+ਇਤਬਾਰੀ ਲਾ ਅਗੇਤਰ ਹੈ ਨਾਂ ਕਿ ਲਾਇ-ਤਬਾਰੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਾ-ਇਲਾਜ, ਲਾ-ਇਲਮ, ਲਾ-ਸ਼ਰੀਕ। ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ‘ਲਾ-ਇਤਬਾਰੀ’ ਫੁਟਕਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਚਲਦਾ...

ਮਾਣਸ ਕਉ ਪ੍ਰਭਿ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ

—ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਹੂਰਾ*

ਮਨੁੱਖ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵ, ਪ੍ਰਾਣੀ, ਆਦਮੀ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਜੀਵ ਹੈ। ਇਹ ‘ਅਸ਼ਰਫ-ਮਖ਼ਲੂਕਾਤ’ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਰਮ ਪਦਵੀ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਹਨ:

ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥

ਇਸੁ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੩੭੪)

ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਵਰਗ ਜੀਵ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰਲਾ ਡੰਡਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਜੀਵ-ਜੰਤ (ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਥਲਚਰ ਹਨ, ਜਲਚਰ ਹਨ ਜਾਂ ਨਭਚਰ ਹਨ) ਦੀਆਂ ੮੪ ਲੱਖ ਜੋਨੀਆਂ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਵਰਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ— ਇਕ, ਭੋਗ ਜੋਨੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਕਰਮ ਜੋਨੀਆਂ। ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵ-ਜੰਤ ਆਪ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਮਾਉਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਚੰਗਾ (ਮਨੁੱਖਾ) ਜਨਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰਮ ਬੁਰੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੁੜ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਰਮ ਮਨੋਰਥ “ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ” ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਿਕ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ, ਅਸੰਤ ਨੂੰ ਤਜ ਕੇ ਪਰਮ-ਸਤਿ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਧਨ ਕਮਾਉਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਦਿਨ-ਕਟੀ ਕਰ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਰਸਾਤਲ ਦੀ ਕਿਸ ਜੂਨ ਵਿਚ ਮੁੜ ਡਿੱਗ ਪਵੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਮੁੜ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕਈ ਜਨਮ ਬੀਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਪੰਚਮ

*੧-ਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮੋ: ੯੮੭੨੨੯੧੨੯੨

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਸਬਾਈ॥ ਮਾਣਸ ਕਉ ਪ੍ਰਭਿ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ॥

ਇਸੁ ਪਉੜੀ ਤੇ ਜੋ ਨਰੁ ਚੁਕੈ ਸੋ ਆਇ ਜਾਇ ਦੁਖੁ ਪਾਇਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੭੫)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸੁਭਾਗ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੁੱਧੀ ਤੱਤ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸੰਗ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਹੋਂਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸਾਧਾਰਨ ਜੀਵ ਤੋਂ ਮਾਨਵ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਪਸ਼ੂ ਜਗਤ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਮਾਨਵ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਾਨਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ‘ਪਸ਼ੂ’ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਵਤਾ ਇਸ ਦਾ ‘ਦੈਵੀ’ ਰੂਪਾਂਤਰਣ। ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਾ ਰੱਖਣ ਕਰ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਹੀ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਵੀ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁਖਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹਨ। ਸਰੀਰਿਕ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ “ਕਰਤੂਤਿ ਪਸ਼ੂ ਕੀ ਮਾਨਸ ਜਾਤਿ” ਵਰਗੇ ਸੰਬੋਧਨ ਆਏ ਹਨ। ਜੋ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮ-ਹੋਂਦ ਦਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਰਾਹੀਂ ਦੈਵੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਨਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹਸਤੀ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ : ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀਂ (ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ) ਇਹ ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ ’ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਕੁਦਰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਕਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਧਰਮ (ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ) ਜੀਵ ਨੂੰ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕਦਾ ਜਾਂ ਹੇਠਾਂ ਡੇਗਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਅਧੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਫਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ:

ਕਈ ਜਨਮ ਭਏ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ॥ ਕਈ ਜਨਮ ਗਜ ਮੀਨ ਕੁਰੰਗਾ॥

ਕਈ ਜਨਮ ਪੰਖੀ ਸਰਪ ਹੋਇਓ॥ ਕਈ ਜਨਮ ਹੈਵਰ ਬ੍ਰਿਖ ਜੋਇਓ॥੧॥

ਮਿਲੁ ਜਗਦੀਸ ਮਿਲਨ ਕੀ ਬਰੀਆ॥ ਚਿਰੰਕਾਲ ਇਹ ਦੇਹ ਸੰਜਰੀਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੭੬)

ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ-ਹੁਕਮ ਦੀ ਖੇਡ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਦੀ ਖੇਡ ਨਾਲ ਕਰਮ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਹੁਕਮ-ਹਉਮੈ’ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ‘ਪਰਮ ਤੱਤ’ ਪੁਰਸ਼ (ਆਤਮਾ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (ਮਾਇਆ) ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦੀ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਚਉਥਾ ਪਦ’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ‘ਜੋਤਿ’ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣ (ਰਜ, ਤਮ, ਸਤ) ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਇਹ ਸਥੂਲ ਤੇ ਸੂਖਮ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਸ਼ (ਆਤਮਾ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (ਮਨ-ਮਾਇਆ) ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਨਾਮ ਮਨੁੱਖ (ਜੀਵ) ਹੈ। ਆਤਮਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ‘ਜੀਵ-ਆਤਮਾ’ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਜੋ ਪਹਿਲੂ ‘ਦੇਹ’ ਅਤੇ ‘ਆਤਮਾ’ ਹਨ। ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲਾ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਹੈ ਪਰ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰ ਕੇ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਦੇਹ ਸਥੂਲ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਸੂਖਮ ਹੈ।

ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਰਕਤ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਬਿੰਦ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਆਤਮਾ ਲਈ ਸਰੀਰ ਦਾ ਜਾਮਾ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਅੰਨ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ‘ਅੰਨ-ਮਈ-ਕੋਸ਼’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਪਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੱਠੇ, ਹੱਡੀਆਂ, ਨਾਭਾਂ, ਚਮੜੀ, ਮਾਸ, ਵਾਲ, ਮਿੱਝ ਅਤੇ ਖੂਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਸ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਥੰਮਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣ (ਸੁਆਸ) ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ‘ਪ੍ਰਾਣ-ਮਈ-ਕੋਸ਼’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਵਾਈ ਪਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮਾਨਸਿਕ ਮੰਡਲ ਹੈ। ਮਨ ਵੀ ਪੰਜ ਤੱਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਇਹ ਮਨੁ ਪੰਚ ਤਤੁ ਤੇ ਜਨਮਾ)। ਇਹ ‘ਮਨੋ-ਮਈ-ਕੋਸ਼’ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਦੇ ਪਰਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਖਮ ਹਨ। ਇਕ ‘ਗਿਆਨ-ਮਈ-ਕੋਸ਼’ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ‘ਅਨੰਦ-ਮਈ-ਕੋਸ਼’ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਅਨੁਭਵ ਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ‘ਅੰਤਹਕਰਣ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਰੌਅ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ‘ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ’ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇਹੀ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ (ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ, ਅਗਨੀ ਅਤੇ ਅਕਾਸ਼) ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਰੂਪ- ਕਾਰਨ, ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਤਮਾ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੇ ਅਗਾਮੀ ਜਨਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ‘ਕਾਰਨ ਸਰੀਰ’ ਹੈ। ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੰਗ- ਅੰਤਹਕਰਣ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹਨ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਮਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਚਿੱਤ, ਮਤਿ (ਮਮਤਾ ਜਾ ਅਹੰਕਾਰ), ਮਨ, ਬੁਧਿ ਚਾਰ ਵਿਭਾਗ ਹਨ। ਇੰਦਰੀਆਂ

ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸ (੫ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਤੇ ੫ ਕਰਮ ਇੰਦਰੇ) ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਸਰੀਰ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹਨ ਜੋ ਬਿਰਤੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪ੍ਰਾਣ, ਵਿਆਨ, ਅਪਾਨ, ਉਦਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਹੱਡ, ਮਾਸ, ਨਾੜੀ, ਰਕਤ ਦਾ ਕਲਬੁਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨੌਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ (੨ ਕੰਨ, ੨ ਅੱਖਾਂ, ੨ ਨਾਸਾਂ, ਮੂੰਹ, ਗੁਦਾ, ਲਿੰਗ) ਹਨ। ਜੀਵ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਚਾਰ ਆਧਾਰ (ਅੰਡਜ, ਜੇਰਜ, ਸੇਤਜ, ਉਤਭੁਜ) ਹਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਜੇਰ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ‘ਗਉੜੀ ਰਾਗ’ ਦੇ ਇਸ ਚਉਪਦੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪਉਣੈ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਕਾ ਮੇਲੁ॥ ਚੰਚਲ ਚਪਲ ਬੁਧਿ ਕਾ ਖੇਲੁ॥
 ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ ਦਸਵਾ ਦੁਆਰੁ॥ ਬੁਝੁ ਰੇ ਗਿਆਨੀ ਏਹੁ ਬੀਚਾਰੁ॥੧॥
 ਕਥਤਾ ਬਕਤਾ ਸੁਨਤਾ ਸੋਈ॥ ਆਪੁ ਬੀਚਾਰੇ ਸੁ ਗਿਆਨੀ ਹੋਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੈ ਪਉਣੁ॥ ਬੁਝੁ ਰੇ ਗਿਆਨੀ ਮੂਆ ਹੈ ਕਉਣੁ॥
 ਮੂਈ ਸੁਰਤਿ ਬਾਦੁ ਅਹੰਕਾਰੁ॥ ਓਹੁ ਨ ਮੂਆ ਜੋ ਦੇਖਣਹਾਰੁ॥੨॥
 ਜੈ ਕਾਰਣਿ ਤਟਿ ਤੀਰਥ ਜਾਹੀ॥ ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਘਟ ਹੀ ਮਾਹੀ॥
 ਪੜਿ ਪੜਿ ਪੰਡਿਤੁ ਬਾਦੁ ਵਖਾਣੈ॥ ਭੀਤਰਿ ਹੋਦੀ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣੈ॥੩॥
 ਹਉ ਨ ਮੂਆ ਮੇਰੀ ਮੁਈ ਬਲਾਇ॥ ਓਹੁ ਨ ਮੂਆ ਜੋ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਦਿਖਾਇਆ॥ ਮਰਤਾ ਜਾਤਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਇਆ॥੪॥
 (ਪੰਨਾ ੧੫੨)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ (ਆਤਮਾ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (ਮਾਇਆ) ਦੇ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸਾਰ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਚਿੱਤਰਪਟ ਪ੍ਰਾਣ-ਵਿਹੀਨ ਪਵਨ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਪੱਧਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਪੰਨ ਚੰਚਲ ਚਪਲ ਬੁੱਧਿ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਨੌਂ ਦੁਆਰਿਆਂ ਤਕ ਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਤੱਤ-ਮੂਲਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ-ਮੂਲਕ ਪੱਧਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰਾਹੀਂ ‘ਦਸਮ ਦੁਆਰ’ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਸੰਚਾਰ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੇ ਸੁਅੰਕਸ਼ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੱਤ-ਅਤੀਤ, ਪ੍ਰਾਣ-ਅਤੀਤ, ਜੀਵਾ-ਅਤੀਤ ਗਿਆਨ ਸੰਪੰਨ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਆਤਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਹ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ, ਬੋਲ ਪਵਨ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੋਮਈ-ਕੋਸ਼ (ਸੁਰਤ, ਬਾਦ, ਅਹੰਕਾਰ) ਵੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਜੋ ਤੱਤ-

ਅਤੀਤ, ਪ੍ਰਾਣ-ਅਤੀਤ, ਗਿਆਨ ਸੰਪੰਨ (ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ) ਹੈ, ਉਹ ਅਮਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਤਟ-ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਭੀਤਰ ਹੁੰਦੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਮਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਹੀ ਐਸੀ ਬਣਾਈ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਡ, ਮਾਸ, ਨਾੜੀ ਦਾ ਪਿੰਜਰ ਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾਤੇ ਦਾ “ਕਾਇਆ ਕੰਚਨੁ ਕੋਟੁ ਅਪਾਰਾ” ਹੈ। “ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ” ਦਾ ਰਹੱਸ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਭਾਵ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ, ਮਨ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰ ਕੇ, ਪਰਮਸਤਿ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅੰਦਰੋਂ ਭਾਲਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਅਗਿਆਨਤਾਵਸ ਅੰਧੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭਾਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਗੋਂ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਹੇੜ ਬੈਠਦੇ ਹਨ:

ਸਰੀਰਹੁ ਭਾਲਣਿ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਜਾਏ॥ ਨਾਮੁ ਨ ਲਹੈ ਬਹੁਤੁ ਵੇਗਾਰਿ ਦੁਖੁ ਪਾਏ॥

ਮਨਮੁਖ ਅੰਧੇ ਸੂਝੈ ਨਾਹੀ ਫਿਰਿ ਘਿਰਿ ਆਇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਸੁ ਪਾਵਣਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪)

ਦੇਹੀ ਦੀ ਭੌਤਿਕਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਭੌਤਿਕ ਪਰਮਸਤਿ ਦਾ ਵਾਸਾ: ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਸਰੀਰ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਦੇਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਪੰਜੀ ਗੁਣ, ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ, ਪੰਜ ਕਰਮ-ਇੰਦਰੇ, ਪੰਜ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੇ, ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ੨੫ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਆਂ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹੇ ਆਧ, ਬਿਆਧ, ਉਪਾਧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤਾਪ, ਇਸ ਵਿਚ ਵਗਦੀਆਂ ਆਸਾ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨਦੀਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਮਸਤਿ ਦੀ ਖੋਜ ਵੀ ਇਸ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਤਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਇਸ ਮਹਾਂਜਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨ, ਹਉਮੈ ਤੇ ਮਾਇਆ ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਬਾਧਕ ਹਨ। ਮਨ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ੬੮ ਹਾਟਾਂ ਉੱਪਰ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਦੀ ਮੈਲ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਦ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਪਰਤ-ਦਰ-ਪਰਤ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮੈਲਾਂ ਉਤਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ “ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ . . . ॥” ਇਵੇਂ ਇਹੀ ਮਨ ਉਨਮਨੀ ਮਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਇਨਮਨ’ ਤੋਂ ‘ਉਨਮਨ’ ਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਹ ਕਾਇਆ

ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਮੈਲ ਤੋਂ ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਕਾਇਆ ਕੁਸੁਧ ਹਉਮੈ ਮਲੁ ਲਾਈ॥

ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਹਿ ਤਾ ਮੈਲੁ ਨ ਜਾਈ॥

ਸਬਦਿ ਧੋਪੈ ਤਾ ਹਛੀ ਹੋਵੈ ਫਿਰਿ ਮੈਲੀ ਮੂਲਿ ਨ ਹੋਈ ਹੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੫)

ਮਾਇਆ ਬਾਹਰ ਜੜ੍ਹ (ਵਸਤੂ) ਹੈ, ਅੰਦਰ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਕਈ ਰੰਗ ਵਟਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਰਜ ਗੁਣ ਤਮ ਗੁਣ ਸਤ ਗੁਣ ਕਹੀਐ ਇਹ ਤੇਰੀ ਸਭ ਮਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੨੩)

ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਜਦ ਸੁਰਤਿ, ਮਤ, ਮਨ, ਬੁਧਿ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਤ੍ਰੈਗੁਣਾ (ਰਜ, ਤਮ, ਸਤ) ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ (ਜਾਗ੍ਰਿਤ-ਸੁਪਨ-ਸੁਖੋਪਤ) ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ‘ਚਉਥੇ ਪਦ’ ਜਾਂ ‘ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ’ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ “ਆਤਮਾ ਪਰਾਤਮਾ ਏਕੋ ਕਰੈ” ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਹੀ ਘਰ-ਦਰ ਹੈ: ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ-ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਘਰ-ਦਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲਖਣਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨੌਂ ਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਰਾਹੀਂ ਸੂਖਮ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਬਦੇਹ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਸਦਾ ਬਦੇਹ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਨਿਰਤ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਜਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਵਾਲੇ ਦੇਖਣਯੋਗ ਹਨ:

—ਕਾਇਆ ਕੋਟੁ ਅਪਾਰੁ ਹੈ ਅੰਦਰਿ ਹਟਨਾਲੇ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਉਦਾ ਜੋ ਕਰੇ ਹਰਿ ਵਸਤੁ ਸਮਾਲੇ॥

ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹਰਿ ਵਣਜੀਐ ਹੀਰੇ ਪਰਵਾਲੇ॥

ਵਿਣੁ ਕਾਇਆ ਜਿ ਹੋਰ ਥੈ ਧਨੁ ਖੋਜਦੇ ਸੇ ਮੂੜ ਬੇਤਾਲੇ॥

ਸੇ ਉਝੜਿ ਭਰਮਿ ਭਵਾਈਅਹਿ ਜਿਉ ਝਾੜ ਮਿਰਗੁ ਭਾਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੦੯)

—ਕਾਇਆ ਨਗਰਿ ਬਸਤ ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਨਿਰੰਕਾਰ॥

ਹਰਿ ਨਿਕਟਿ ਬਸਤ ਕਛੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਹਰਿ ਲਾਧਾ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੦)

—ਕਾਇਆ ਨਗਰੁ ਨਗਰ ਗੜ ਅੰਦਰਿ॥

ਸਾਚਾ ਵਾਸਾ ਪੁਰਿ ਗਗਨੰਦਰਿ॥

ਅਸਥਿਰੁ ਥਾਨੁ ਸਦਾ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੩)

—ਦੇਹੀ ਨਗਰੀ ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ॥

ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਕਰਣੈਹਾਰੈ ਸਾਜੇ॥

ਦਸਵੈ ਪੁਰਖੁ ਅਤੀਤੁ ਨਿਰਾਲਾ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੯)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰਮੁਖਾ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਰਾਹੀਂ ‘ਸੱਚ’ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਸਤਿ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਭੌਤਿਕ ਦੇਹ ਦੇ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਰਗਾਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਵਾਲਾ ਅਨਾਦੀ ਰਸ-ਰੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ‘ਸ਼ਬਦਿ-ਜੁਗਤਿ’ ਵਿਚ ਆਪੇ ਨੂੰ ਢਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ‘ਨਾਮ-ਨਿਧਾਨ’ ਦੀ ਰਾਸ-ਪੂੰਜੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਇਆ ਨਗਰੀ ਸਬਦੇ ਖੋਜੇ ਨਾਮੁ ਨਵੰ ਨਿਧਿ ਪਾਈ॥੨੨॥

ਮਨਸਾ ਮਾਰਿ ਮਨੁ ਸਹਜਿ ਸਮਾਣਾ ਬਿਨੁ ਰਸਨਾ ਉਸਤਤਿ ਕਰਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੧੦)

ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਨੌਂ ਦੁਆਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਸ ਫਿੱਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਰਾਹੀਂ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ/ਅਨੁਭਵ ਵਿਸਮਾਦ ਨਾਦ ਬਣ ਕੇ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ “ਮਿਟਿ ਗਏ ਗਵਨ ਪਾਏ ਬਿਸ੍ਵਾਮ” ਵਾਲੀ ਥਿਰਤਾ ਦਾ ਸਹਿਜਮਈ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਬਦੇਹ ਹੋ ਕੇ ਆਤਮਾ ਸੰਗ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਅਸਤਿੱਤਵ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ। ਸਰੀਰ ਨੇ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਬਿਨਸ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੇ ਪਰਮ ਸਤਿ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਕੇ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਮਰਨਹਾਰ ਨਹੀਂ “ਮਰਣਹਾਰੁ ਇਹੁ ਜੀਅਰਾ ਨਾਹੀ,” ਇਹ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਿਜੋਗ ਹੈ:

ਪਵਨੈ ਮਹਿ ਪਵਨੁ ਸਮਾਇਆ॥ ਜੋਤੀ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਲਿ ਜਾਇਆ॥

ਮਾਟੀ ਮਾਟੀ ਹੋਈ ਏਕ॥ ਰੋਵਨਹਾਰੇ ਕੀ ਕਵਨ ਟੇਕ॥ (ਪੰਨਾ ੮੮੫)

ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਰਾਹੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀਅ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ੮੪ ਲੱਖ ਜੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਣਸ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ■

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-੩੮

ਮਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਮਨ ਮੇਰੇ ਅਨਦਿਨੁ ਜਾਗੁ ਹਰਿ ਚੇਤਿ ॥

ਆਪਣੀ ਖੇਤੀ ਰਖਿ ਲੈ ਕੂੰਜ ਪੜੈਗੀ ਖੇਤਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪)

ਸਵੈ-ਚਿੰਤਨ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਖੁਦ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲ ਝੂਠ ਬੋਲ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਝੂਠ ਮਨਾ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ। ਸਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਪੰਜ-ਦਸ-ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰੋ, ਭਾਵ ਅੰਤਰਝਾਤ ਮਾਰੋ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ-ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ, ਗਿਆਨ-ਅਗਿਆਨ ਦਾ, ਚੰਗਿਆਈਆਂ-ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਨਵੀ ਵਜੂਦ ਦਾ ਸਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੂਹ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੪੧)

ਭਾਵ, ਹੇ ਮਨ! ਤੂੰ ਪਰਮਜੋਤ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ। ਇਹ ਮੂਲ ਪਹਿਚਾਨਣਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਤਨ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਤਲ 'ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਆਲੋਚਕ ਤੇ ਸੁਧਾਰਕ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਝ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਦੀ ਟਿਕੇ ਪਾਣੀਆਂ 'ਚ, ਛੱਪੜਾਂ, ਨਹਿਰਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖਣ-ਪਰਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰੀ ਨੁਕਸਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚ ਕੇ ਫਿਰ ਸੰਵਰਦਾ ਤੇ ਫੱਬਦਾ ਰਿਹਾ। ਤੱਤਸਾਰ ਵਜੋਂ ਸਰੀਰਕ ਤਲ 'ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਵਜੂਦ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣੀ ਹੈ। ਚਾਹ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰਾਹ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤਨ ਦੇ ਅਸਥੂਲ ਰੂਪ 'ਚੋਂ ਮਨ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੁਰਨਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕੋਝਾਪਨ ਤਿਆਗ ਕੇ ਉਸਾਰੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਇਸੁ ਤਨ ਮਹਿ ਮਨੁ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦੇਖੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪)

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੫੯੮੫੫੫੯

ਭਾਵ, ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਜੋ ਗੁਰਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਅਸਥੂਲ ਤਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਨਾਲ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਹੁ ਮਨੁ ਆਰਸੀ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਖੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੫)

“ਫਰੀਦਕੋਟੀਏ ਟੀਕੇ” ਅਨੁਸਾਰ “ਇਹ ਮਨ ਆਰਸੀ ਰੂਪ ਭਾਵ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਮੁਖ ਮਨ ਦਰਪਣ ਮੈਂ ਆਤਮ ਮੁਖ ਕੋ ਦੇਖਤਾ ਹੈ।”

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, “ਭੂਘੀ ਅੰਤਰਝਾਤ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਕਿਹੜੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਖੋਜੀਏ, ਇਸ ਨਾਲ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਵਰਤੀਏ। ਨਿੱਤ ਦਿਨ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੀਏ। ਮਨ ਨੂੰ ਫਰੋਲੀਏ, ਘੋਖੀਏ, ਇਸ ਦੀ ਭੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਜਾਈਏ।” ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿੱਜ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਰਥ ਮਨ ਜਿੱਤਣ ਦੇ, ਮਨ ਵੱਸ ਕਰਨ ਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰੀਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੋੜੀਏ ਕਿ ਸੁਆਰਥ ਹਿੱਤ ਆਪਣੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਤੇ ਪਰਮ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੁੰਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੀਏ।” ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸੰਬੰਧੀ ਫੁਰਮਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ :

“ਮਨੁ ਅਸਾਧੁ ਸਾਧੈ ਜਨੁ ਕੋਈ”

(ਪੰਨਾ ੬੬੫)

ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹੈ:

“ਅਚਰੁ ਚਰੈ ਤਾ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਈ॥”

(ਪੰਨਾ ਉਹੀ)

ਭਾਵ, ਇਸ ਅਸਾਧ ਮਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਜਨ ਹੀ ਸਾਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅਚਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਚਰੈ (ਧਾਰਨ ਕਰੇ) ਤਾਂ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਮਨੋ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬੀਮਾਰ ਤੇ ਨਿਤਾਣਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋਚਾਂ, ਉੱਤੇ ਬਣਾਵਟੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੀਰੋਇਜ਼ਮ ਭਾਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਗੁਆਚ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲਾਪਨ, ਨਿਯਮ-ਰਹਿਤ ਤੇ ਲਕਸ਼-ਰਹਿਤ ਸੋਚਾਂ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਬੋਝ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਮਨਮੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪੈਮਾਨੇ ਹੀ ਗਲਤ ਮਿਥ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਨਤੀਜੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਹੀ ਭੁਗਤਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਤੇ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਸ਼ੇੜੀਪੁਣਾ ਵੀ ਤਾਂ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਹੀ ਹੈ। ਫੋਕੇ ਵਿਖਾਵਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋਕ ਅਖਾਣ ਹੈ, “ਦਿੱਲੀ ਦਿਲਵਾਲੀ, ਮੂੰਹ ਚੋਪੜਿਆ ਪੇਟ ਖਾਲੀ।” ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਪੇਟ ਤਾਂ ਭਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ

ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਸਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਵੱਲੋਂ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਜੇ ਉਂਗਲਾਂ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਲਈ ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਨਿੱਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਧਿਐਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਤੱਥ ਹੈ- “ਜੋ ਸੇਵਤ ਹੈ ਸੋ ਖੇਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਜਾਗਤ ਹੈ ਸੋ ਪਾਵਤ ਹੈ” ਜਾਂ ਲੋਕ ਅਖਾਣ ਹੈ, “ਜਿਤਨੀ ਗੋਡੀ ਉਤਨੀ ਡੋਡੀ” ਹੁਣ ਗੋਡੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਿੱਜ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੋਡੀ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਪਰਚਾ ਸ਼ਬਦ ਕਾ, ਦੀਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਕਾ ਵਰਗੇ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ੇ ਨਿਯਮਾਂ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹੈ।

ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸ਼ਬਦ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ” ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਲਈ ਸੁਚੇਤਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ! ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਤੇ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਜਾਗ ਭਾਵ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੂਪੀ ਕੁੰਜ ਤੋਂ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈ। (ਬਚਾਵੇਗਾ ਉਹੀ ਜੋ ਮਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋਵੇਗਾ।)

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪ

ਭਾਈ ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੧ ਤੋਂ ੮ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੪ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਪਿੰਡ ਰੈਕਾ, ਜੰਮੂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਗੁਰਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਆਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ, ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਕੈਂਪ ਦੇ ਆਯੋਜਨ ਲਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬੁੱਢੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ

—ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਬੁੱਢੇ ਮਾਂ ਪਿਓ, ਸਾਡੀ ਇੱਕ ਪੁਕਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਬੈਠੇ, ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਤੂੰ ਜਾਣੇ ਪੁੱਤਰਾ, ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਆਪੇ ਓਇ !
 ਦੁਜੀ ਵਾਰ ਕਦੇ ਨਾ ਮਿਲਦੇ, ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀ ਮਾਪੇ ਓਇ !
 ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚੀ, ਜਾਣੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ...
 ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਚ ਦੇਖੀ, ਇੱਕ ਗੱਲ ਬੜੀ ਜੋ ਖੋਟੀ।
 ਮਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘਿਓ ਪਾਉਂਦੇ, ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਦੇਣ ਨਾ ਰੋਟੀ।
 ਮਨ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟਿਆ, ਰੋਂਦੇ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ...
 ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਸਾਡੀ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਮੰਗ ਕਰਾਂਗੇ !
 ਪਾ ਕੇ ਨਿੱਤ ਸਵਾਲ ਨਵਾਂ ਕੋਈ, ਭੋਰਾ ਭਰ ਨਾ ਤੰਗ ਕਰਾਂਗੇ !
 ਰੁੱਖਾ ਮਿੱਸਾ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਜੋ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਊ ਤਿਆਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ...
 ਕਿਵੇਂ ਪਾਲਿਆ ਮਾਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ, ਗਿੱਲਿਓ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੁੱਕੇ ਪਾਇਆ !
 ਜਦੋਂ ਬੋਲ ਤੋਤਲੇ ਬੋਲੇ, ਉੱਗਲੀ ਫੜ ਕੇ ਤੁਰਨ ਸਿਖਾਇਆ।
 ਆਪਣਾ ਸੁੱਖ ਅਰਾਮ ਤੇਰੇ ਤੋਂ, ਸਭ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਵਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ...
 ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੋਈ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸੁਖ ਲੋਚ ਨੀ ਸਕਦਾ।
 ਤਾਂਹੀਓ ਬੱਚਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ, ਕਰਜਾ ਛੇਤੀ ਮੋੜ ਨੀ ਸਕਦਾ।
 ਜੇ ਮਾਪੇ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਨੇ, ਸਮਝੀਂ ਖੁਸ਼ ਕਰਤਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ...
 ਮਰਨੇ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕੀਂ ਦੇਖੇ, ਕਰਦੇ ਬੜੇ ਦਿਖਾਵੇ ਨੇ।
 ਧਰਮ ਸਥਾਨੀਂ ਪੱਖੇ ਲਾਉਂਦੇ, ਚਾੜਨ ਬੜੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਨੇ।
 ਇਹ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਝੂਠੀ ਸੋਹਰਤ, ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਬੇਕਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ...
 ਸਾਡੇ ਮਰਨੇ ਮਗਰੋਂ ਪੁੱਤਰਾ, ਝੁੱਗਾ ਚੌੜ ਕਰਾਈਂ ਨਾ !
 ਰਾਖ ਸਾਡੀ ਨੂੰ 'ਫੁੱਲ' ਕਹਿ ਕੇ, ਤਾਰਨ ਦੂਰ ਤੂੰ ਜਾਈਂ ਨਾ।
 ਨਹਿਰ ਦੋਰਾਹੇ ਕੋਲ ਹੈ ਵਗਦੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਵੀਂ ਤਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !
 ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਬੈਠੇ, ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਓ ਪੁੱਤਰਾ !

*ਵਾਰਡ ਨੰਬਰ ੨੩, ਸਾਹਮਣੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ, ਖੰਨਾ-੧੪੧੪੦੧, ਮੋਬਾ: ੯੮੧੪੫-੨੮੦੨੩

ਸਿੰਘ ਗਰਜਨਾ

—ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ (ਸਰਦਾਰ ਪੰਛੀ)*

ਬਿਛੀ ਜੋ ਘਾਸ ਧਰਤੀ ਪਰ ਹੈ, ਬਨ ਕੇ ਖਾਰ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਗਰੀਬੋਂ ਕੀ ਜੁਬਾਂ ਬਨ ਕਰ, ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾਨ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਜਿਹ ਗਰਦਨ ਕਟ ਤੋ ਸਕਤੀ ਹੈ, ਮਗਰ ਜਿਹ ਝੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਤੀ,
 ਅਭੀ ਚਮਕੌਰ ਫਿਰ ਸਰਹੰਦ ਕੀ, ਦੀਵਾਰ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਛੁਪਾਏ ਛੁਪ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ, ਸ਼ਹੀਦੋਂ ਕੇ ਜਿਹ ਅਫਸਾਨੇ,
 ਅਗਰ ਸੂਲੀ ਨਾ ਬੋਲੀ ਤੋ ਲਹੂ ਕੀ ਧਾਰ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਯੁਗੋਂ ਤਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮਿਲਤੀ ਰਹੇਗੀ ਇਨ ਚਿਰਾਗੋਂ ਸੇ,
 ਕਿ ਹਰ ਲੋਅ ਅਪਨੇ ਪਰਵਾਨੋਂ ਕੀ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਮਿਲਾਨਾ ਆਖ ਹੈ ਅਬ ਝੋਂਪੜੀ ਕੋ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲੋਂ ਸੇ,
 ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀ ਜਿਹ ਚਿੰਗਾਰੀ ਸਰੇ-ਦਰਬਾਰ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਨ ਹੋਗੀ ਪੱਥਰੋਂ ਕੀ, ਹੋਗੀ ਪੂਜਾ ਅਬ ਭਗੌਤੀ ਕੀ,
 ਜਹਾਂ ਭੀ ਜੁਲਮ ਬੋਲੇਗਾ ਵਹੀਂ ਕਿਰਪਾਨ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਕੋਈ ਰੋਂਦੇ ਨਹੀਂ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਕੋ ਆਪਣੇ ਪਾਓਂ ਮੇਂ,
 ਕਿ ਗ਼ੈਰਤ ਆਦਮੀ ਕੀ ਬਨ ਕੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਜਹਾਂ ਰਖ ਦੂਂ ਕਦਮ ਅਪਨਾ ਵਹੀਂ ਹੋਗੀ ਹਰ ਇਕ ਮੰਜ਼ਿਲ,
 ਮੇਰੇ ਹਰ ਕਦਮ ਕੀ ਗਰਮੀ-ਏ-ਰਫਤਾਰ ਬੋਲੇਗੀ।
 ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਪਾਓਂ ਕੀ ਬੇੜੀ ਜੁਬਾਂ ਬਨ ਜਾਏਗੀ ‘ਪੰਛੀ’,
 ਰਹੋਗੇ ਤੁਮ ਅਗਰ ਖਾਮੋਸ਼ ਤੋ ਝਨਕਾਰ ਬੋਲੇਗੀ।

*ਜੇਠੀ ਨਗਰ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਰੋਡ, ਖੰਨਾ-੧੪੧੪੦੧ ਮੋ: ੯੪੧੭੦੯੧੬੬੮

ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ

-ਸ੍ਰੀ. ਆਰ. ਐਲ. ਸਭਰਵਾਲ*

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਪੰਥ ਮੈਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦੇਖਾ।
 ਮਰ ਕੇ ਜੀਨੇ ਕਾ ਨਯਾ ਫਲਸਫਾ ਦੇਖਾ।
 ਸਰ ਕਟਾ ਪਹਿਲੇ ਤੁਮੇ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁੰਗਾ,
 ਦੁਨੀਆ ਮੇਂ ਅਨੋਖਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਫੈਸਲਾ ਦੇਖਾ।
 ਪਾਂਚ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਰ ਕਟਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ,
 ਮੌਤ ਵਹਾਂ ਮਰ ਗਈ ਯੇ ਹਾਦਸਾ ਦੇਖਾ।
 ਸਰ ਹਥੇਲੀ ਪਰ ਲੀਏ ਪਾਂਚ ਪਿਆਰੇ ਆ ਗਏ,
 ਹਸਤੀ ਕੇ ਮਿਟਾ ਦੇਨੇ ਕਾ ਮੈਨੇ ਹੌਸਲਾ ਦੇਖਾ।
 ਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਪੀ ਲੀਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇ ਹੋ ਗਿਆ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ,
 ਮੌਤ ਕਾ ਨਾ ਡਰ ਰਹਾ ਵੇ ਖਾਲਸਾ ਦੇਖਾ।
 ਵੇ ਦੇਖਾ ਜੋ ਨਾ ਦੇਖਾ ਥਾ ਕਭੀ ਭੀ ਦਾਸਤਾਨੋਂ ਮੇਂ,
 ਗੁਰੂ ਖੁਦ ਬਨ ਗਿਆ ਚੇਲਾ, ਯੇ ਮੈਨੇ ਸਿਲਸਿਲਾ ਦੇਖਾ।
 ‘ਚਿੜੀਓ’ ਨੇ ਚੋਂਚ ਭਰ ਕਰ ਪੀ ਲੀਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ,
 ਉਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ‘ਬਾਜ਼’ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਆ ਯੇ ਮੌਜ਼ਜਾਂ ਦੇਖਾ।
 ਮਾਂ, ਬਾਪ, ਬੇਟੇ ਸਾਥ ਕੇ ਸਾਥੀ ਬਿਛੜ ਗਏ,
 ਬਦਬਖਤ ਸਰਸਾ ਤੂਨੇ ਯੇ ਬਿਛੜਨਾ ਦੇਖਾ।
 ਮਜ਼ਹਬ ਕੀ ਖਾਤਿਰ ਹੋ ਗਏ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸ਼ਹੀਦ,
 ਚਮਕੌਰ ਮੇਂ ਫਿਰ ਸੇ ਮੈਨੇ ਕਰਬਲਾ ਦੇਖਾ।
 ਮਰ ਗਏ ਲੇਕਿਨ ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰ ਗਏ,
 ਚਮਕੌਰ ਮੇਂ ਸਿੱਖੋਂ ਕਾ ਯੋਹ ਮਾਰਕਾ ਦੇਖਾ।
 ਜੰਗ ਮੇਂ ਦੋ ਕਟ ਮਰੇ ਦੋ ਚਿਨ ਦੀਏ ਦੀਵਾਰ ਮੇਂ।
 ਬੱਚੋਂ ਕਾ ਯੇ ਦਰਦਨਾਕ ਹਾਦਸਾ ਦੇਖਾ।
 ਏਕ ਭੀ ਆਂਸੂ ਗਿਰਾ ਨਾ ਉਸ ਪਿਤਾ ਕੀ ਆਂਖ ਸੇ,
 ਯਾ ਖੁਦਾ ਸਬਰ ਕਾ ਯੇ ਮੈਨੇ ਕੈਸਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਖਾ?
 ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ ਰੰਗਰੇਟਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਰ ਉਠਾ ਲਾਇਆ,
 ਜੈਤੇ ਕੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਔਰ ਉਸ ਕਾ ਹੌਸਲਾ ਦੇਖਾ।
 ਜਵਾਂ ਮਰਤੀ ਸੁਜਾਇਤ ਅਗਰ ਤੁਮ ਦੇਖਨਾ ਚਾਹੋ,
 ਜੈਤੇ ਸਾ ਬਹਾਦਰ ਔਰ ਨਾ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਦੇਖਾ।
 ਹਰ ਸਿੱਖ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਾ ਸਰਦਾਰ ਬਨਾ ਡਾਲਾ,
 ਐਸਾ ਪੀਰ ਨਾ ਮੁਸਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਸਤਫਾ ਦੇਖਾ।
 ਹੁਏ ਹੋਗੇ ਔਰ ਹੋਗੇ ਦੁਨੀਆ ਮੇਂ ਗੁਰੂ ਲੇਕਿਨ,
 ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੈਸਾ ਗੁਰੂ ਨਾ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਦੇਖਾ।

*ਸਾਬਕਾ ਸੰਯੁਕਤ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, #੭੬੧, ਸੈਕਟਰ ੪੩- ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਮੋ. ੯੪੧੭੯੨੦੭੫੦